

Licence to Develop
Naar een agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek

Volkert Beekman, Hans Dagevos & Cor van der Weele (LEI)

Inleiding

Rond voedsel en zeker rond voedselveiligheid is de laatste jaren veel – maatschappelijke – commotie. Nieuwe technologische ontwikkelingen genereren nieuwe mogelijkheden maar ook nieuwe risico's. Voedselveiligheid en incidentele voedselcrises (bijvoorbeeld BSE en dioxine) staan recentelijk sterk in de publieke belangstelling. Naast de thematiek van voedselveiligheid zijn echter ontwikkelingen gaande rond voeding – en de plaats van die voeding in onze samenleving – die doorwerking (kunnen) hebben in de samenleving. Kennis over deze ontwikkelingen en hun mogelijke doorwerkingen is dan ook van groot belang.

De Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (AWT) is het adviesorgaan van de Nederlandse regering voor het wetenschaps- en technologiebeleid. De AWT is in het kader van zijn verkennende taak gestart met enige activiteiten rond de thematiek van voeding. De AWT heeft gekozen zijn aandacht daarbij vooral te richten op kennisvragen die rond voeding spelen in maatschappelijk perspectief. Daarbij valt vooral te denken aan ethische, sociologische, psychologische en juridische kennisvragen met betrekking tot voeding en ontwikkelingen in de omgang met voeding.

De inhoudelijke doelstelling van deze verkennende activiteiten is te komen tot een identificatie van maatschappelijke kennisvragen rond voedsel in brede zin en de consequenties hiervan voor onderzoeksagenda's binnen de Nederlandse kennisinfrastructuur. In een eerste ronde van deze verkennende activiteiten rond de voedings-thematiek heeft Frans Brom van het Utrechtse Centrum voor Bio-ethiek en Gezondheidsrecht (CBG) het essay *Weten en Eten*¹ geschreven. Hoewel de ethische invalshoek een specifieke inkleuring aan de in dit essay geformuleerde kennisvragen gaf, komen veel van deze vragen in een wat breder maatschappijwetenschappelijk perspectief terug in de navolgende met grove streken geschetste maatschappelijke kennisvragen rond voedsel.

De tweede ronde heeft bestaan uit het houden van interviews met een veertiental personen die in diverse hoedanigheden betrokken zijn bij maatschappelijke vraagstukken rond voeding. Het betrof hier betrokkenen uit wetenschap, bedrijfsleven, overheid en maatschappelijke organisaties.²

De interviews hebben een open en creatief karakter gehad. Ze waren bedoeld om startpunten te achterhalen voor het formuleren van een agenda voor maatschappij-

¹ Brom, F.W.A., *Weten en Eten – Een verkenning vanuit de ethiek van kennisvragen opgeroepen door nieuwe ontwikkelingen op voedselgebied*. CBG, Utrecht 2002.

² Bijlage I geeft een lijst van geïnterviewden en Bijlage II verslagen van de interviews.

wetenschappelijk voedingsonderzoek. Deze agenda wordt in het navolgende gepresenteerd. De onderstaande vragen hebben als kader gefungeerd voor de gevoerde gesprekken:

- Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?
- Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?
- Aan welke soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?
- In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?
- Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële the niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

De inhoud van de aan de hand van deze vragen gevoerde gesprekken is in het navolgende omgewerkt tot een vijftal inhoudelijke thema's en een viertal procesmatige aandachtspunten die van het grootste belang zijn bij de formulering van strategische agenda's voor toekomstig maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek. De volgende onderscheiden punten komen achtereenvolgens aan de orde:

Inhoud

1. Van zorgelijkheid naar vrolijkheid	3
2. Uniformering en pluralisering	4
3. Rechtvaardigheid en identiteit	5
4. Ketenomkering	6
5. Sturing en interactie	7

Proces

6. Verdieping	9
7. Verbinding	10
8. Verbreding	10
9. Vraag en aanbod	11

De inhoudelijke thema's beogen in grote lijnen het veld aan nieuwe uitdagingen voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek af te bakenen. Streven naar volledigheid was daarbij geen doel op zich, maar wel het bieden van een dekkend overzicht van de thematische hoofdlijnen zoals die eigenlijk door alle geïnterviewden werden geïdentificeerd. Logischerwijs krijgen daardoor bestaande lijnen in al dan niet routinematig – maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek minder aandacht. Dit lot trof bijvoorbeeld veel economisch onderzoek rond landbouw en voedselproductie. Hiermee wil niet gezegd zijn dat dergelijk onderzoek minder relevant is, maar wel dat hier minder behoefte aan strategische agendering bestaat.

Inhoudelijke thema's op een agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek

De voedingsmarkt is beweeglijk als de moderne wereld. Dat productie en consumptie van voedsel een integraal onderdeel vormen van het maatschappelijk leven, is een besef dat steeds serieuzer wordt genomen. Prominent gebruikte termen als vraagsturing, consumentgerichtheid of ketenomkering zijn te beschouwen als uitingen om dit te accentueren. De hedendaagse oriëntatie op mens en maatschappij doet vermoeden dat in toenemende mate behoefte bestaat aan inzicht in en kennis over maatschappelijke kennisvragen rond voedsel. Onderstaande thema's bedoelen een aanzet te geven om maatschappelijke kennisvragen rond voedsel te articuleren en agenderen.

1. Van zorgelijkheid naar vrolijkheid

Zorgen over de veiligheid van voedsel behoren tot de meest prominente gespreks- onderwerpen in huidige politiek-maatschappelijke discussies over voedsel. Voedsel- veiligheid mag dan ook niet ontbreken als inhoudelijk thema op een agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek.

Wel bestaat de indruk dat in de toekomst de aandacht meer en meer zal verschuiven van gevaren en risico's van voedsel*productie* (denk aan BSE en dioxine) naar de (on)gezondheid van voedsel*consumptie*. In eerste instantie kan daarbij vooral gedacht worden aan zaken als overconsumptie en obesitas.

“Er zijn al berichten dat we met betrekking tot obesitas de huidige kinderen als een verloren generatie moeten beschouwen”

In tweede instantie zal echter ook de opkomst van gezondheidsbevorderende en andere functionele voeding de agenda gaan bepalen. Binnen het maatschappijwetenschappelijke onderzoek naar gezondheid – en veiligheid – van voeding zullen “risico” en “vertrouwen” sleutelconcepten blijven. Overigens lijkt maatschappijwetenschappelijke genomica de rol over te gaan nemen van het thans zo populaire onderzoek naar consumentenpercepties van biotechnologie.

De vooraanstaande plaats van voedselveiligheid als thema op de agenda van maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek geeft uitdrukking aan het dominante “zorgelijkheidsdiscours” binnen de voedingswetenschappen in brede zin. Dit zogenaamde zorgelijkheidsdiscours genereert het gevaar van een dubbele eenzijdigheid. Enerzijds zijn de inspanningen van technisch en natuurwetenschappelijk onderzoek rond voedselveiligheid nog altijd vele malen groter dan de maatschappijwetenschappelijke inspanningen op dit terrein. Anderzijds mogen binnen het maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek de veiligheid – en gezondheid – van voeding op veel meer aandacht rekenen dan andere wellicht minstens zo belangwekkende maatschap-

pelijke aspecten van voeding op het terrein van “leuk en lekker”. Het is een open vraag of en wanneer het maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek zich zal weten te ontwikkelen van “verbod naar genot” en het zorgelijkheidsdiscours zich transformeert tot een ook vrolijke voedingswetenschap.

De lijn is dus dat het maatschappijwetenschappelijke voedingsonderzoek thans vooral aandacht heeft voor de veiligheid van voedsel*productie*, terwijl de gezondheid van voedsel*consumptie* als thema in opkomst is en voedsel als bron van genot en vrolijkheid nog goeddeels ontdekt moet worden als onderzoeksthema. Het meervoudige – tegelijkertijd zorgelijke en vrolijke – karakter van voedselproductie en -consumptie impliceert ook dat allerhande inconsequenties, paradoxen, spanningen en tegenstrijdige trends om de nieuwsgierigheid van maatschappijwetenschappelijke voedingsonderzoekers vragen.

Enkele voorbeelden van onderzoeksvragen³

- Wat zijn de kansen en risico's van technische (denk aan functionele voeding) en maatschappelijke (denk aan gedragsverandering) strategieën om overgewicht te lijf te gaan?
- Welke mentaal-culturele aantrekkingskracht hebben uiteenlopende voedselproducten op mensen – hoe genieten mensen eigenlijk van voedsel en waar genieten ze dan van? Gaat het vooral om kroketten en bonbons? Welke rol spelen exotische producten, gezondheidsbeloften, lokale kaassoorten, streekbieren of oud fruitrassen?

2. Uniformering en pluralisering

Voortgaande standaardisering en uniformering van de voedselproductie vormt de dominante respons op politiek-maatschappelijke zorgen over de veiligheid en gezondheid van voeding. Daarbij wordt vooralsnog relatief weinig aandacht besteed aan economische en maatschappelijke analyses van kosten en baten van deze verdere standaardisering van landbouw en voedselproductie.

“Lactose-intolerantie is hier in het westen voor de meeste mensen niet aan de orde – wereldwijde uniforme normen zijn dus onzinnig”

Dergelijke kosten-baten analyses in de ruimste – maatschappelijke – zin van het woord mogen evenwel niet ontbreken als inhoudelijk thema voor toekomstig maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek. We hoeven slechts te wijzen op de negatieve consequenties van standaardisering van voedselproductieprocessen voor de keuzevrijheid van consumenten – of van bureaucratistisch-technocratisch denken voor het vertrouwen van consumenten – en het is onmiddellijk duidelijk dat nog een wereld te winnen valt bij een verschuiving van de aandacht van uniformering van productie naar pluralisering van consumptie. Tegelijkertijd kan met deze beweging ook ontsnapt worden aan de wellicht al te moraliserende toon die veel politiek-maatschappelijke discussies over voedselconsumptie thans kenmerkt.

³ De geformuleerde vragen zijn nadrukkelijk bedoeld als illustratieve voorbeelden – naar volledigheid is niet gestreefd.

Pluralisering van consumentenvoorkeuren wordt erkend als dé trend in consumenten-percepties en voedselconsumptiegedrag. Deze pluralisering gaat gepaard met de volgende nog maar zeer ten dele begrepen verschuivingen:

- van kwantiteit naar kwaliteit (de beweging is van de bevrediging van de behoefte aan voldoende voedsel naar de bevrediging van voorkeuren voor uiteenlopende voedselproducten);
- van rationeel naar emotioneel (de beweging is van verstandelijk naar gevoelsmatige overwegingen);
- van objectief naar subjectief (de beweging is van de eigenschappen van “real goods” naar de belevenis van “feel goods”);
- van materieel naar immaterieel (de beweging is van “body food” als bron van nutriënten naar “soul food” als bron van ervaringen);
- van economie naar ethiek en esthetiek (de beweging is van overwegingen als prijs en gemak naar bijdragen aan “het goede (samen)leven”).

De vraag rijst of en in hoeverre de voortgaande uniformering en standaardisering van de voedselproductie vroeg of laat stukloopt op deze trends in het hedendaagse consumentenlandschap. Vergroting van het inzicht in dergelijke trends en hun drijvende krachten verdient dan ook de hoogste aandacht op een agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek.

Enkele voorbeelden van onderzoeksvragen

- Hoe kunnen tegelijkertijd hoge standaarden voor voedselveiligheid (denk aan *Listeria*) gegarandeerd en een gevarieerd productaanbod (denk aan Rocquefort) behouden worden?
- Betekent pluralisering van consumentenvoorkeuren dat de morele last voor verantwoorde voeding bij de keuzevrijheid van consumenten behoort te liggen of mag van andere keten-actoren initiatief richting maatschappelijk verantwoord ondernemen worden verwacht?
- Hoe krijgen we beter begrip van en gevoel voor de “ongrijpbare” emoties en “eet-ervaringen” rond voeding?

3. Rechtvaardigheid en identiteit

Maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek dient de valkuil te vermijden zich louter tot een luxe-wetenschap te ontwikkelen. Alle terechte aandacht voor voedselkwaliteit ten spijt mag nooit ontkend worden dat voedselzekerheid op globale schaal nog altijd de grootste politiek-maatschappelijke voedingsgerelateerde kwestie betreft. De ongelijke toegang tot voldoende voedsel op wereldschaal maakt dat allerhande vragen rond – juridische aspecten van – wereldhandelsliberalisatie en (economische) ontwikkeling van de Derde Wereld inhoudelijke thema's voor toekomstig maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek dienen te blijven.

Globalisering – en haar evenknie lokalisering – is overigens ook in andere opzichten niet weg te denken van een agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek. We zien immers dat voedselproductie en -consumptie tegelijkertijd door steeds langere wereldwijd vertakte ketens zijn verbonden en een groeiende belangstel-

ling ontstaat voor regionale voedselproductie en –consumptie. Regionalisering is bovendien slechts één van de zich sterk ontwikkelende niche-markten. De globaliserende cultuur van “fast food” en de lokaliserende cultuur van “slow food” zijn twee – ogenschijnlijk – tegenstelde ontwikkelingen in voedselproductie en –consumptie op het raakvlak van rechtvaardigheid en identiteit die nadere maatschappijwetenschappelijke studie behoeven.

“De voedingswereld bevindt zich in een spagaat tussen de groene wereld van ambachtelijk, authentiek en milieu en de lab-wereld van functional foods en moderne high tech”

Rechtvaardigheid en identiteit komen ook terug als sleuteltermen voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek in de multiculturele samenleving. Vragen naar de betekenis van voedselconsumptiepatronen van verschillende bevolkingsgroepen in de multiculturele samenleving, naar in- en uitsluitingsmechanismen rond voedselproductie en –consumptie, naar sociaal-economische en tijdruimtelijke differentiatie van voedselconsumptiepatronen zijn even interessant als nog maar nauwelijks aan serieuze maatschappijwetenschappelijke studie onderworpen.

Enkele voorbeelden van onderzoeksvragen

- Welke verschillen in consumptieve voorkeuren bestaan er tussen uiteenlopende sociaal-economische en sociaal-culturele groepen in de samenleving en waarom? Welke betekenis hebben deze voorkeuren voor identiteitsvorming?
- Hoe vergelijk je consumentenzorgen in internationaal verband?

4. Ketenomkering

Ketenomkering is al jaren hét “buzz-word” in politiek-maatschappelijke discussies rond voedselproductie en –consumptie maar haar implicaties zijn evenzogoed nog maar nauwelijks begrepen of zelfs bestudeerd. Vragen over de verdeling van verantwoordelijkheden tussen overheden, producenten, supermarkten, consumenten en maatschappelijke organisaties in vraaggestuurde voedselketens zijn een inhoudelijk thema op de maatschappijwetenschappelijk onderzoeksagenda omdat hun beantwoording noodzakelijk is voor de verdere ontwikkeling van duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen in de voedselketen.

“Het is AH die ons voedt en opvoedt”

De toenemende kwetsbaarheid van zich omkerende, verdichtende, verknopende en verlengende voedselketens en –netwerken vertegenwoordigt ook zo’n belangwekkend onderwerp van studie, zeker in het licht van de oostwaartse uitbreiding van de Europese Unie en de vraag of deze nieuwe lidstaten vergelijkbare standaarden voor voedselveiligheid kunnen garanderen.

Ook hier vragen allerhande inconsequenties, paradoxen, spanningen en tegenstrijdige trends om de aandacht van maatschappijwetenschappelijke voedingsonderzoekers. Zo confronteren reclame en voorlichting rond voeding consumenten meer dan eens met elkaar tegensprekende boodschappen. Ook de omgang met de mentale afstand die – samen met een fysieke afstand – is gegroeid tussen producenten en consumenten van voedsel vraagt om nadere doordinking door maatschappijwetenschappers. Het gaat

daarbij om het bestuderen en positioneren van voedselconsumptiepatronen en – praktijken in hun sociaal-culturele context.

Enkele voorbeelden van onderzoeksvragen

- Hoe zijn ketenpartijen te prikkelen tot het nemen van een gepaste maatschappelijke verantwoordelijkheid in het streven naar duurzaam ondernemen?
- Hoe kunnen spannende, flitsende reclame-technieken worden ingezet voor verleidelijke communicatie rond voeding en gezonde levensstijlen? Hoe kunnen we de “appeltjescultuur” als aantrekkelijk alternatief voor de “hamburgercultuur” neerzetten?

5. Sturing en Interactie

Op de inhoudelijke agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek mogen tenslotte allerhande sturingsvraagstukken niet ontbreken, hoewel deze vragen vaak niet uniek zijn voor de vormgeving van voedselbeleid en -politiek. Waar de functionaliteit van een sterk dirigistisch operende overheid allerwegen wordt betwijfeld, is de exacte betekenis van interactieve of participatieve beleidsvormingsprocessen nog nauwelijks uitgekristalliseerd. Het is daarbij bijvoorbeeld ook nog een open vraag of bepaalde transities in de voedselproductie (denk aan duurzaamheid en diervriendelijkheid) niet juist toch vragen om initiatief en sturing van de overheid. Wat betekenen interactie en participatie eigenlijk als burgers/consumenten de verantwoordelijkheid voor verandering tamelijk eenduidig bij de overheid neerleggen? Maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek zou hier een bijdrage kunnen leveren aan het zoeken naar een “derde weg” tussen een vrijblijvend “anything goes” en een altmödisch staatsdirigisme, tussen de “dwang” van markt (voorselecteren van keuzes in het aanbod), wetenschap (genenpaspoort) en staat. Waar liggen precies kansen, mogelijkheden en obstakels voor sturing door “civil society”, leefwereld of maatschappelijk middenveld?

Zoals gezegd zijn veel van deze sturingsvraagstukken niet uniek voor het veld van voedselproductie en –consumptie. De vorming van de Voedsel- en Waren Autoriteit (VWA) is te zien in het licht van het zoeken naar nieuwe institutionele structuren en andere sturingsmodellen. Ondersteuning en toepassing van bestaande – en nieuwe – inzichten uit de academische bestuurskunde winnen met het oog op dergelijke dynamische domeinen aan belang en relevantie.

Ook de ontwikkeling van (overheids)communicatie rond voeding van voorlichting als monoloog tot het aangaan van een multiloog met een veelheid aan maatschappelijke actoren vereist verdere maatschappijwetenschappelijke studie.

“Veel voedsel zou eigenlijk wel een waarschuwing mogen bevatten, naar analogie met roken”

Te veel heeft in het verleden de nadruk gelegen op technologische aspecten van innovatie- en transformatieprocessen, terwijl communicatie en interactie minstens zo bepalend zijn voor het succes van nagestreefde innovaties en veranderingen in voedselproductie en -consumptie.

Enkele voorbeelden van onderzoeksvragen

- Welke rechtvaardigingsgronden voor moralisme en paternalisme van overheidswege met betrekking tot voedselconsumptiegedrag zouden geldingskracht kunnen hebben in hedendaagse liberaal-democratische samenlevingen?
- Hoe kan het sociale “voelsprietengehalte” van de overheid vergroot worden?

Procesmatige aandachtspunten op een agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek

Bovengeschetste maatschappelijke thema's betreffen invalshoeken die thans onderbelicht zijn in het wetenschappelijk onderzoek. Maar ook in bredere zin zijn er “karakteristieken” van maatschappijwetenschappelijk onderzoek aan te wijzen die zich minder gunstig verhouden tot het geven van een optimale invulling en uitwerking aan zulke inhoudelijke aandachtspunten als de bovengenoemde. Naar deze meer algemene aspecten gaat de aandacht in het onderstaande uit. In het kader van wat we de procesmatige aandachtspunten noemen raken we de benaderingswijze van onderzoek. Nadat we het hierboven over inhoud hebben gehad, komen we nu te spreken over vorm. In het verlengde van intellectuele overwegingen om een nieuwe strategische agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek van de grond te tillen, liggen discussies over welke kenniscentra en ‘poppetjes’ hierbij leidend zijn. Hieronder zullen we dit laatste buiten beschouwing laten, om er in de slotparagraaf 10 nog even op terug te komen.

6. Verdieping

Maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek staat vooralsnog in de kinderschoenen. Dit blijkt zonneklaar uit de alom geformuleerde behoefte aan fundamenteel – dat wil zeggen conceptueel-theoretisch – onderzoek op dit terrein, aan het maken van een verdiepingsslag ten opzichte van het vigerende – vaak tamelijk platte – survey-onderzoek naar consumentenpercepties en –gedrag met betrekking tot voeding.

“We moeten niet aan de oppervlakte blijven maar durven inzetten op vragen als wat mensen drijft of

De totstandkoming van meer conceptueel en theoretisch geïnformeerd inzicht in diepere drijfveren van consumentenpercepties en –gedrag – inclusief inzicht in naar specifieke tijd-ruimtelijke contexten uiteenlopende trends – is dan ook een onontbeerlijk procesmatig aandachtspunt op de agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek. Deze verdieping impliceert een aantal verschuivingen of aanvullingen:

- kwantitatief en kwalitatief onderzoek moeten elkaar aanvullen;
- methodologisch individualisme en collectivisme moeten elkaar aanvullen (dat wil zeggen dat naast percepties en gedrag van individuele voedselconsumenten ook

voedselconsumptiegedrag als sociaal proces – denk aan “conspicuous consumption” of “keeping up with the Joneses” nadrukkelijk aandacht behoeft);

- sociaal-economische en sociaal-culturele verklaringen van verschillen tussen consumenten in consumptiegedrag moeten elkaar aanvullen.

Hoe terecht overigens de roep om verdieping van het maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek is, dient voorkomen te worden dat dit onderzoek zich verliest in esoterische bespiegelingen en daarmee inboet aan praktische (beleids)relevantie.

7. *Verbinding*

Het maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek wordt thans gekenmerkt door versnippering van de inspanningen en daarmee door een gebrek aan kritische massa. Verbinding – of integratie – dient naast verdieping dan ook nadrukkelijk als procesmatig aandachtspunt opgevoerd te worden om een antwoord op deze versnippering te kunnen formuleren. Deze verbinding kan op tenminste vier manieren gezocht worden:

- Integratie van beta- en gamma-onderzoek rond voeding;
- Integratie van conceptueel-theoretisch maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek met empirisch consumentenonderzoek (op basis van enquêtes, focusgroepen, e.d.);
- Integratie van publiek en privaat gefinancierd maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek;
- Integratie van uiteenlopende perspectieven en invalshoeken op dezelfde voedings-thema's

“Samenwerking tussen wetenschap en bedrijfsleven wordt bemoeilijkt doordat consumentengedrag snel een concurrentiegevoelige zaak betreft die liever intern wordt gehouden”

De eerste aanzetten voor dergelijke verbindingen zijn de afgelopen jaren gemaakt, maar het is zaak nu niet af te laten voordat de vruchten van samenwerkingsverbanden geplukt kunnen gaan worden.

8. *Verbreding*

Nederland ligt niet op een eiland en dat geldt onverkort ook voor het maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek. Op z'n minst alle welvarende post-industriële samenlevingen voelen zich geplaagd voor vergelijkbare maatschappelijke uitdagingen rond voeding. Soms zullen de meest perspectiefvolle antwoorden verschillen naar hun sociaal-culturele context maar internationale vergelijking loont altijd. Ook vanwege de noodzaak tot het realiseren van voldoende kritische massa is internationalisering van het maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek een onbetwifelbaar procesmatig aandachtspunt op de toekomstige agenda. Het 6e kaderprogramma van de Europese Unie vertegenwoordigt in dit licht – naar het zich nu laat aanzien – een kansrijk raamwerk.

“Positief aan het 6e kaderprogramma van de EU is dat ethische en maatschappelijke kwesties verplicht worden betrokken”

9. Vraag en aanbod

Een procesmatige zwakte van het Nederlandse maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek is het gebrek aan regie, aan afstemming, aan eenduidige aansturing en aan voldoende ontwikkelde vraagarticulatie door maatschappelijke actoren. Kortweg, vraag en aanbod sluiten nog te weinig bij elkaar aan.

“Verkokering tussen Ministeries bemoeilijkt het doen van vergelijkend onderzoek”

Samenhangende sturing van het maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek en een verbeterde samenwerking tussen verschillende academische onderzoeksgroepen is dan ook een belangrijk procesmatig aandachtspunt op de agenda van maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek. Het NWO-programma *Verantwoorde Voeding* en de vorming van het *Wageningen Expertise Centre for Consumer Behaviour* vertegenwoordigen in dat licht waardevolle initiatieven die verdere uitbouw en afstemming verdienen. In die uitbouw en afstemming dient uitdrukkelijk ook de programma-financiering van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij betrokken te worden.

10. Naar een agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek

Afgaande op zowel de aard van de gevoerde gesprekken – die zich kenmerkten door levendigheid, enthousiasme en goede wil – als wat er inhoudelijk te berde is gebracht, mag gesteld worden dat er voldoende animo, “sense of urgency” en ideeën aanwezig zijn om te komen tot stimulering van maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek. Vertegenwoordigers uit de onderzoekswereld, van de zijde van de overheid, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties hebben perspectieven op thema’s van nu en straks geschetst die we in het voorgaande geprobeerd hebben te clusteren. In beginsel is het optekenen van en het nadenken over de onderscheiden aandachtspunten relatief “veilig”. Meer spanning komt mogelijk aan de orde wanneer het erom gaat welke instellingen of individuen kansen (moeten) krijgen of creëren om agendapunten daadwerkelijk op te pakken.

De strategische AWT-conferentie “Kennisvragen rond Voeding” op 27 november a.s. is evenwel niet strategisch in de zin dat er geld of prestige zijn te verdelen. Doel is om in samenspraak met elkaar te komen tot het vaststellen van maatschappelijk georiënteerde vraagstukken rondom voeding die nadere kennisontwikkeling behoeven. Gehoopt wordt dat deze notitie “Licence to Develop” een stimulans is voor de gedachtevorming over de agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek. Evenzeer wordt uitgezien naar een conferentie die een voorzetting is van de hartelijke en enthousiaste sfeer waarin de gevoerde gesprekken hebben plaatsgevonden ter voorbereiding op de conferentie “Kennisvragen rond Voeding”.

Bijlage I – Lijst van geïnterviewden

1. Frans Brom – Universiteit Utrecht

Overheid

2. Chris Kalden – Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
3. Rob Top – Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
4. Wim de Wit – Voedsel- en Waren Autoriteit

Wetenschap & technologie

5. Peter Folstar – NWO
6. Hans van Trijp – Wageningen UR/Unilever
7. Paul Schnabel – Sociaal en Cultureel Planbureau
8. Gert Spaargaren & Peter Oosterveer – Wageningen UR/Universiteit Tilburg
9. Eric Seydel – Universiteit Twente

Civil society

10. Peter Vingerling & Marijke de Jong – Dierenbescherming
11. Huib de Vriend – Stichting Consument & Biotechnologie

Markt

12. Chris Dutilh – Unilever/DuVo
13. Jan van Roekel – COKON
14. August Sjauw-Koen-Fa – Rabobank

Bijlage II – Verslagen van de interviews

1. Frans BROM – 15 april 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

In “Weten en Eten” heeft Frans de ontwikkelingen langs drie “lijnen” geschetst:

1. Er is in het Westen meer dan voldoende voedsel;
2. Er bestaat grote afstand tussen producent en consument;
3. De complexe relatie tussen voedsel en gezondheid, zowel via risico's als via gezondheidsbevorderend voedsel.

Alle drie deze lijnen impliceren dat in maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding pluralisering en uniformering parallel lopen. Aan deze lijnen zou het thema “bioterrorisme” toegevoegd kunnen worden: Al Qaeda-achtige groeperingen kunnen, in de wereld van na 11 september, voedsel gaan vergifigen. Iets dat gemakkelijk genoeg is door de lange transportlijnen en aantrekkelijk omdat voedsel zoveel symboolwaarde heeft. De maatregelen die deze acties oproepen zullen ingrijpend zijn en grote consequenties hebben voor de twee speciale thema's die uit “Eten en Weten” naar voren komen: vertrouwen en verantwoordelijkheid. Bioterrorisme is zo'n belangrijk maatschappelijk fenomeen omdat het intentioneel 'slecht' handelen introduceert in de voedselketen.

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

Frans noemt drie thema's:

1. Een strijd rond labels/keurmerken, bijvoorbeeld rond ecologische labels. Zo zullen steeds meer ook grootschalige technologisch werkende producenten het biologische keurmerk claimen en deze opschaling van niche-markten zal consequenties hebben voor de identiteit van deze markten;
2. Functional foods vormen geen hype, maar zijn een ontwikkeling die een hoge vlucht zal nemen zeker in verband met de vergrijzing van de samenleving en mogelijke koppelingen met individuele genetica en zelfpreventievraagstukken (bijverschijnselen, effectiviteit, efficiëntie);
3. Er zullen nog veel hypes/schokgolven ontstaan rond betrouwbaarheid/vertrouwen van en angst rond voedsel. Verbroken verbanden tussen productie en consumptie en geromantiseerde beelden maken dat vertrouwen tot nu toe vooral een “buzz word” was en geen aandacht besteed werd aan het relationele karakter.

Aan welk soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

Er bestaat bij de meeste mensen die zich met voedselveiligheid bezighouden een zeer beperkte visie op vertrouwen, en bovendien een vorm van “hokjesdenken”, in die zin dat zaken te veel gescheiden blijven (voedsel, gezondheid en dergelijke). Het is daarbij ergerniswekkend dat er nog steeds vaak technische antwoorden op maatschappelijke vragen worden gegeven, en dat er te weinig geld wordt uitgetrokken voor onderzoek naar fundamentele vragen. Die

fundamentele vragen gaan over het integreren van kennis in verschillende disciplines. Er is namelijk een duidelijke behoefte aan integratie van bijvoorbeeld psychologische en filosofische theorieën over risico's en vertrouwen, en aan multidisciplinair onderzoek rond casussen. Vooralsnog ontbreekt deze verbinding tussen diverse sociaal-wetenschappelijke disciplines over risicopercepties en –gedrag op fundamenteel niveau.

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

Grote delen van het voedingsbeleid worden nog steeds gevoerd vanuit het denkmodel van voedsel en honger, dat betekent een fixatie op:

1. Is er voldoende voedsel?
2. Word je er niet ziek van?

Als die dingen in orde zijn, dan is het verder goed. We zijn in Nederland verder sterk in voedsel verkopen, in het scheppen en instandhouden van grote en betrouwbare merken, maar slecht in het verbinden van voedsel en gezondheid in een bredere zin (breder dus dan “Word je er niet ziek van?”). Belangrijke agenda rond voedsel:

- Vertrouwen;
- Gezondheid (breed);
- Lifestyle;
- Empowerment van de consument.

Wat de consument betreft: die draagt te veel de morele last van keuzen rond voeding (alles wordt op keuzevrijheid afgewenteld). Samen met een te smalle probleemanalyse levert dit een verkeerd moralisme op, verkeerd dus omdat het zich te veel alleen op de consument richt. Producenten zouden meer in beeld moeten komen. Ketenmanagement is vooralsnog heel technisch maar biedt wel aanknopingspunten voor een dergelijke verbreding van vraagstellingen. De relatie voeding – gezondheid is tenslotte onderontwikkeld vanwege de ontbrekende verbinding tussen agrarische en medische faculteiten.

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

1. Er wordt te veel monodisciplinair gewerkt;
2. Gevestigde belangen zijn te dominant;
3. Bredere vragen staan haaks op de wereldhandel, omdat ze vooral worden gezien als extra handelsbarrières;
4. Huidige financieringsstructuur NWO en universiteiten werkt disciplinaire verkaveling in de hand.

Onderzoek moet niet teveel worden geconcentreerd in gigantische samenwerkingsconsortia: er moet enige concurrentie zijn, want dat stimuleert de discussie. Kritische massa dus niet op één plek organiseren want dat zorgt maar voor blinde vlekken.

2. Chris KALDEN – 6 mei 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

De eerste reactie is dat de meeste items neergezet zijn en terugkomen in de stukken die er over voedsel(veiligheid) zijn verschenen in de jongste jaren, zodat het aanwijzen van dergelijke thema's op zichzelf weinig nieuws brengt. De toevoeging hierbij is dat de thema's weliswaar mogen 'staan', maar dat dit zeker niet direct betekent dat deze thema's ook voldoende zijn uitgewerkt en doordacht:

1. De thematiek van de burger versus de consument wordt als eerste genoemd. Het gaat hier om de kloof tussen opvattingen en gedrag. Direct een goed voorbeeld van een veelgenoemde problematiek zonder dat oplossingen die bedoelde kloof overbruggen voorhanden zijn;
2. Het tweede thema is dat van het door elkaar lopen van wensen en oplossingen. Wensen (van beleid) en oplossingen grijpen in elkaar. Wat kan willen we en wat we willen daar wordt op ingezet (met alle beperkingen en begrenzingen vandien). Dit mechanisme zal de komende jaren voor verschillende (beleids)onderwerpen van betekenis zijn en blijven;
3. Een volgend thema is dat van de liberalisatie van de handel in het algemeen en de voedingsmarkt in het bijzonder en de bijkomende internationalisering van beleid die dit vergt. Dit is tevens een essentiële materie in relatie tot het zojuist genoemde punt;
4. Een verbijzondering van de mondialiserende voedingsmarkt is het vraagstuk van rechtstatelijke afspraken en/versus ketenafspraken tussen (op wereldschaal opererende) voedingsondernemingen. Krijgen we (in toenemende mate) te maken met clashes tussen overheden en bedrijven?;
5. Civil society problematiek: samenspraak tussen NGOs en bedrijven, waarbij de staat niet de eerste viool speelt en de vraag gesteld mag worden wat (nog) de rol is van de overheid en/of overheden. Hebben zij naast voldoende macht ook voldoende flexibiliteit en snelheid van opereren om een betekenisvolle rol te spelen;
6. Belangrijke thematiek is studie van veranderingen in de appreciatie van voeding waarin een tijdsdimensie is verdisconteerd. Hoe en in welke mate treden er veranderingen op in de voedselconsumptie? Hoe belangrijk is bijvoorbeeld genot voor de moderne consumptie van voedsel en wat mogen we verwachten in de nabije toekomst? Welke verschillen zijn er tussen sociaal-economische groepen danwel generaties? Welke cultureel bepaalde verschillen zijn er? Vinden consumenten het belangrijk te weten waar ons eten vandaan komt? Hoe robuust zijn bepaalde voedingstrends? Zijn trends beïnvloedbaar en welke (f)actoren hebben invloed?;
7. De internationalisering van de markt vraagt ook om meer consumentenonderzoek vanuit (tenminste) Europees perspectief. Comparatieve studie tussen Nederlandse voorkeuren en hoe elders in de wereld tegen voeding wordt aangekeken past bij het mondiale karakter van voedselproductie en –consumptie;
8. Een andere internationale dimensie is de thematiek van voedselproductie en –consumptie in relatie tot ontwikkelingslanden en –samenwerking. De problematiek van de toegankelijkheid van markten is hier in het geding. De spanningen op dit vlak zullen naar alle waarschijnlijkheid oplopen en er is kennis benodigd om deze te helpen oplossen. De nadruk in deze kennisontwikkeling zou niet-technisch moeten zijn vooral. Hiermee wordt bedoeld op onderwerpen als hoe discussies verlopen en gestalte worden gegeven.

Aan welke soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

Inhoudelijk

- (ad 1) De houding-handelens kloof is erbij gebaat dat gezocht wordt naar parallelle terreinen zoals milieu. In een breder kader is het voor voedingsonderzoek belangrijk dat naar synergie wordt gezocht tussen voeding en kennisontwikkeling op andere terreinen inzake mens en maatschappij;
- (ad 4/5) Bestuurskundige vragen met een internationale context als onderzoeksdomein zijn essentieel om lacunes in kennis te vullen;
- (ad 7) Voedingsonderzoek dat internationalisering van de markt meer en meer gaat volgen. Voor de voedingswereld is het belangrijk te weten wat er elders speelt. Studie op (tenminste) Europees niveau sluit hierbij aan. Ook vergelijking tussen Nederlandse voorkeuren en hoe elders tegen voeding wordt aangekeken is voor beleid en bedrijf van belang.

Methodologisch

- (ad 2 t/m 8) Zowel voor wat betreft voedselconsumptiegedrag van mensen als het reilen en zeilen van de internationale markt(verhoudingen) is behoefte aan kennis over achterliggende krachten en mechanismen nodig. Maatschappelijk voedingsonderzoek kan nog wel enkele verdiepingsslagen gebruiken;
- (ad 8 en 7) Concentratie op aanbod en vraag is niet het enige dat telt. Een breder perspectief is benodigd, waarin oog is voor mechanismen die ten grondslag liggen aan het doen en laten van actoren in het domein van de voeding (overheden, ondernemers, NGOs, consumenten). Een focuspunt is hierbij ook hoe partijen met elkaar communiceren en welk arsenaal aan dialoogvormen mogelijk/wenselijk is;
- (ad 1 t/m 8) Naast interactie tussen onderwerpen van onderzoek is het minstens zo belangrijk dat onderzoekers zelf de dialoog met elkaar vinden. Interdisciplinair onderzoek is heel belangrijk. Disciplines bij elkaar brengen is opdracht van LNV. Dit is zeer moeilijk maar LNV gelooft hier in. Het hoeft hierbij nog niet eens te gaan om nieuwe kennisvragen en innovatieve antwoorden. Samenwerking starten met bestaande inzichten en kennis is voorlopig de inzet. Er is nog een wereld te winnen als het gaat om gamma- en beta-kennissamenwerking;
- (ad 6 en 7) Verbreding van het perspectief betekent ook dat de (internationale) maatschappelijke context (van de toekomst) referentiepunt is. Te denken valt bijvoorbeeld aan de gang naar een samenleving waarin risico's worden uitgebannen doordat technologie steeds meer veiligheidsgordels en vangnetten levert (= scenariodenken).

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

- De frequentie waarmee thema's rond voeding genoemd worden betekent niet dat alles vaststaat noch dat er geen onderzoekruimte beschikbaar is. Integendeel, de beweging in gegeven thema's zal vooral gevonden worden als de achterliggende mechanismen worden opgezocht. We moeten niet aan de oppervlakte blijven maar durven inzetten op vragen als wat mensen drijft of wat mensen verbindt aan hetgeen ze eten?;
- Hindernis is ook de vooralsnog gebrekkige samenwerking en integratie tussen gamma- en betawetenschap(pers). Deze schiet tekort. Men meent meer en sneller vooruitgang te

boeken door monodisciplinair te werken dan met elkaars (bestaande) inzichten aan de slag te gaan in een streven (de tekortkomingen van) elkaar aan te vullen;

- In algemenere zin is het ontbreken van een intensieve dialoog tussen verschillende actoren en onderzoekers (werkzaam bij publieke en private partijen) een hindernis om tot verbetering/verandering van de inzichten te komen;
- Probleem is ook dat de onderzoekswereld het lastig vindt om daadwerkelijk vraaggestuurd te werken en zich te verdiepen in wat beleid behoeft (en daarmee wat de overheid als onderzoeksfinancier, als “klant”, behoeft). Onderzoekswereld is (snel) bang voor sturing. Emancipatie van vraagsturing is evenwel departementsbeleid dat in de toekomst zal worden voortgezet/versterkt. Dit staat in het teken van integratie en interactie bevorderen tussen dat wat in de beleidswereld speelt en dat wat in de wetenschapswereld gebeurt.

3. Rob TOP – 19 juli 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

- 1) Gezondheid in relatie tot voeding – dit is een beweging die twee kanten opgaat. Enerzijds de opkomst van obesitas en overgewicht. Anderzijds de opkomst van gezondheidsbevorderende voedingsmiddelen (functional foods) en de naderende ontwikkelingen ten aanzien van voedingsgenomics. Het eerste heeft betrekking op ongezondheid, het tweede op gezondheid.
- 2) De kwetsbaarheid van de veiligheid van voedingsmiddelen door verlenging van de agroproductieketens (internationalisering/globalisering). Punt van aandacht en zorg is de toetreding van nieuwe EU-landen. Het is de vraag of en in hoeverre de praktijken van producenten en de productieprocessen harmoniëren met de (on)geschreven regels en vereisten van de interne Europese markt.

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

ad 1) De relatie consument en gezonde en veilige voeding is complex en problematisch. Enerzijds zijn voedingsmiddelen in beginsel allemaal gezond als eenzijdigheid of overmaat vermeden worden. Anderzijds is onze voeding bijzonder veilig. Met het oog op gezondheid zien we dat mensen te veel eten. Kijkend naar veiligheid zien we dat overheid of ondernemers die de boodschap uitdragen dat het aangeboden voedsel veilig is, weinig overtuigingskracht hebben onder consumenten.

ad 2) Het is belangrijk de veiligheidssystemen internationaal op elkaar af te stemmen, dit geldt in het bijzonder ook voor de nieuwe Europese toetreders dadelijk. LNV zet in op “capacity building” op dit vlak. Ook is het belangrijk dat op enigerlei wijze een morele opwaardering plaatsvindt onder producenten. In het bijzonder in de diervoedersector en de intensieve veehouderij in het algemeen. De praktijk van de laatste jaren is dat de grootste problemen met voedselveiligheid hier hun bron hebben gevonden. Malafide praktijken moeten worden aangepakt. Hierbij is het belangrijk dat er paal en perk wordt gesteld aan dieronvriendelijkheid. Als anders wordt omgegaan met dieren heeft dat een positieve impact op de werkhouding. Wie een dier behandelt als een fabriek, vindt het ook gepermitteerd dat je daar motorolie, kadavers of ziekenhuisafval in stopt.

Aan welke soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

Strategisch nadenken over (vernieuwing van) communicatie met consumenten. We moeten gaan van verbod naar genot (zoals ook het Voedingscentrum voorstaat). Het is belangrijk dergelijke trajecten aan te laten sluiten bij maatschappelijke ontwikkelingen. Het belang van een maatschappelijke inbedding en voedingsbodem laat zich illustreren met de gedachte dat de VWS-koers mee moet proberen te liften met de beweging waarin de eigen verantwoordelijkheid van mensen wordt benadrukt. De aanspreekbaarheid van de burgers/consumenten zou dan primair gericht moeten zijn op het aandragen van alternatieve vormen van gedrag. Het

gaat er niet om dat VWS mensen in een bepaalde richting probeert te sturen. Dat is niet alleen grotendeels een illusie maar vermindert ook de aandacht van VWS om (creatief) te communiceren over consequenties van diverse manieren van doen en laten van mensen. Mensen willen en mogen zelf doen wat ze willen, een departement kan ze helpen hun keuzes te bepalen en hen te informeren over de mogelijke gevolgen van de opties. De kennisbehoefte ligt dan dus enerzijds in hoe je je beleid en communicatie laat meebewegen met maatschappelijke dynamiek en hoe dat beleid en die communicatie aankomt bij de mensen.

In de context van deze thema's ligt verder onderzoek naar wat mensen eten en waarom ze eten wat ze eten. We hebben nog weinig idee wat allerhande psychosociale factoren betekenen in relatie tot voedselconsumptie en de patronen daarin. Denkend aan obesitas zetten we bijvoorbeeld in op voeding en op beweging. Gerelateerde vragen over hoe mensen die te dik zijn/worden zich voelen, waarom ze de verleidingen niet kunnen weerstaan, wat voor invloed hun omgeving heeft op hun uiterlijk en handelen, etcetera, blijven buiten beeld. We weten evenmin of de oorzaken van overgewicht nu gezocht moeten worden in voeding, in beweging of in de mentale huishouding van mensen. Is voeding voor 20% verantwoordelijk en psychosociale factoren voor 80% of liggen de verhoudingen eerder andersom? We weten het niet. Wat we wel weten is dat voedselconsumptie niet alleen iets is van ingrediënten enzo, maar dat het domein uitgebreider is en leefstijl omvat.

Een ander punt zijn claims. Dit is tweeledig te zien. In de eerste plaats claims in de zin van dat wanneer zich voedselveiligheidsproblemen voordoen dat dan de vervuiler met een claim geconfronteerd wordt. Dit zal tussen bedrijven onderling wel toe gaan nemen, maar een claimcultuur zoals in de VS zal niet direct gekopieerd kunnen worden omdat we hier als snel over lands- en Europese grenzen terechtkomen. Een zekere juridisering van de voedingssector ligt wel in het verschiet waarschijnlijk. (On)mogelijkheden (juridisch) en voor- en nadelen (economisch) van aanklagen en zoiets als "name and shame" (veroorzakers van problemen wordt publiekelijk bekend gemaakt) zijn wel beter in kaart te brengen waarschijnlijk.

In de tweede plaats komen claims terug als we het hebben over gezondheidsclaims die bedrijven willen uiten aan het klantenpubliek. De overheid heeft een rol in het waken over ongerechtvaardigde claims. Claims kunnen ook niet te breed worden geformuleerd (goed voor hart en bloedvaten mag niet; werkt cholesterolverlagend wel?). Het is opvallend dat het bedrijfsleven ook weinig animo lijkt te hebben voor onderzoek dat gericht is op bredere vraagstellingen. Bijvoorbeeld hoe (in)effectief *Becel ProActiv* is in combinatie met andere zaken als meer bewegen, meer broodbeleg of ander compensatiegedrag, etcetera. Dergelijk onderzoekswerk dat gaat over de consumptie van voedingsproducten in de context van andere producten en consumptiepraktijken is blijkbaar geen private maar een publieke aangelegenheid.

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

Ministeries zijn eerst en vooral ingesteld op wetgeving en normering. Het gaat hier zeg maar om bestaande huizen. Onderhoud is en blijft nodig en er vinden de nodige veranderingen plaats nu en dan, maar ze 'staan' in principe. De kunst is de statica van deze terreinen aan te vullen met de dynamica van strategische – lange(re) termijn perspectief – beleidsvorming en beleid gericht op processen. Niet in de laatste plaats ook maatschappelijke processen. Dit stemt overeen met regels die gebaseerd zijn op consumentencriteria of normen. Bij voedselveiligheid zien we deze tendens, zoals we die ook zien in de medische wereld waar medische criteria plaats maken voor patiëntennormen. Hoe belangrijk inspectie en controle ook is en blijven zal, hoe met voeding wordt omgegaan en hoe eten beleefd wordt, zijn vragen met grotendeels open antwoorden. In de aandacht voor traceerbaarheid, controle, en dergelijke moeten twee dingen worden voorkomen. Ten eerste dat de controlesystematiek zichzelf in de staart bijt doordat steeds meer tijd en geld gaat zitten in administratie. Ten tweede dat de aandacht hiervoor verhindert dat de benodigde (strategische) kennis over voeding in de maatschappelijke context wordt ontwikkeld.

4. Wim DE WIT – 22 april 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

De VWA is voortgekomen uit één grote primaire drijfveer (naast bewaking wettelijke plichten en internationale ordening): de kwestie van vertrouwen van consumenten in voedsel. Hoe steekt dat in elkaar? Dat moet je eigenlijk aan consumenten zelf vragen, maar in ieder geval valt het volgende te zeggen:

- Er is geen definitie meer te geven van de consument, er zijn ook geen vaste hokjes meer, er is sprake van massa-individualisering;
- Je moet het mondiaal bekijken. De hele wereld is een grote in- en verkoopmarkt. Daarbij hebben we te maken met vergrijzen, verdikken en een multiculturele samenleving (overal ook exotische voedsel). Ook alle besmettingen worden over de hele wereld verslept doordat natuurlijke barrières (denk aan de Noordzee en de Pyreneeën bij MKZ) niet meer functioneren.

Door de globalisering, inclusief besmettingen, ontstaan gevoelens van onrust. In reactie daarop worden codexen, normen, standaarden gemaakt, die vervolgens om handhaving vragen. Omdat het om natuurlijke processen gaat zullen er toch weer uitbraken komen, met als reactie strengere normen en meer handhaving, enzovoorts: er ontstaat een verstarring van het systeem die op den duur tot de afbraak ervan leidt. Deze uniforme normering is dan ook de averechtse weg. Te meer als hier aan wordt toegevoegd dat de wetenschap het mogelijk maakt bijna alles te analyseren op een zeer laag niveau.

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

Steeds strengere uniforme normen werken dus averechts, deze strategie voedt de gevoelens van onrust alleen maar verder. Wat nodig is: weg van het productniveau, meer naar het proces- en vooral systeemniveau. Vernieuwing op dat gebied vraagt erkenning van de individuele verschillen tussen consumenten. Hun mondigheid en eigen keuze bevordert je door vooral te zorgen voor de beschikbaarheid van veel kennis/informatie. Iemand die maar 1 kiwi per jaar eet zal niet zo gauw teveel residuen binnenkrijgen als iemand die ze voortdurend eet, die kan dus met minder schone kiwi's uit de voeten. Of neem bijvoorbeeld lactose-intolerantie: is hier voor de meeste mensen niet aan de orde, dus wereldwijde universele normen zijn niet zinnig.

Er is geen behoefte aan een paternalistische overheid die een reductionistische aanpak kiest. Denk aan salmonella: besmetting komt voor in 0,03 tot 0,3% van de eieren en is alleen maar erg in combinatie met slechte bereiding en een gevoelige consument. Hier steeds strengere normen aanleggen houdt in dat je qua risico's het zicht op de juiste proporties kwijt bent. Overgewicht, alcohol, roken zijn veel grotere gezondheidsrisico's, en op dat gebied bestaat nog steeds een enorme ruimte voor fabrikanten om dingen aan te bieden. We moeten dus veel meer doen aan kosten-baten analyses rond voedselveiligheid, en ondernemingen gaan toetsen op de maatschappelijke kosten die ze veroorzaken. Overheden moeten zich daar streng tegenover opstellen. Kennis wordt niet voldoende met elkaar in verband gebracht; we denken niet door en we denken niet na. Neem PBBs: van het gevaar van PCBs is iedereen nu wel overtuigd, maar PBBs (broomhoudende vlamvertragers) worden nu volop gebruikt en die gaan over 10 tot 15 jaar ook voor problemen zorgen. Die kennis is er, er is gigantisch veel kennis beschikbaar, maar die is niet genoeg toegankelijk en beschikbaar en heeft daarom te weinig

consequenties. Je moet als overheid de ondernemingen verplichten om iets te doen met de beschikbare wetenschappelijke kennis, en dus ook zorgen dat die kennis toegankelijk is.

Aan welk soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

Het beleid schiet snel in het spoor van producten en normen. Er is een meer geïndividualiseerde benadering nodig van consumentenpercepties, met het oog op individuele keuzen van consumenten. Als we weten wat persoon X consumeert en hoe X biochemisch in elkaar zit, dan kun je je voorstellen dat X in de toekomst een signaaltje krijgt als ze te veel van stof Y dreigt binnen te krijgen. We moeten daarbij sociaal-psychologische factoren meenemen. Als je meer weet over risicopercepties van mensen kun je tools aanreiken om mensen behulpzaam te zijn bij hun keuzen.

Er is een benadering van voedselveiligheid nodig die meer ecologisch is, met oog voor zulke verschijnselen als dat de toename van allergieën wel eens samen zou kunnen hangen met de onderprikkeling van het immuunsysteem. Wij denken te weinig in termen van natuurlijk evenwichten.

En er is behoefte aan kennis die maatschappelijke kosten-baten analyses mogelijk maakt. Als het over voedselveiligheid gaat zijn we niet bereid risico's in te calculeren die we bij verkeer wel accepteren. Zulke analyses kosten geld, maar je zou ook veel meer aan taakverdeling tussen instituten kunnen doen, bijvoorbeeld op Europees niveau. Er is veel besparing mogelijk door het vermijden van dubbel werk.

Er is ook behoefte aan inzicht in het normen- en waardenpatroon van consumenten. We hebben het bijvoorbeeld vaak over de afstand tot de productie met de ondertoon dat hier wat aan gedaan moet worden. Wellicht hoort die afstand er bij en moet dat feit geaccepteerd worden.

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

Het debat tussen politiek en onderzoek is te weinig open en creatief. Men zou bijvoorbeeld veel meer kunnen hebben aan Wageningse kennisontwikkeling als er meer open gepraat zou worden. De huidige benadering van de overheid is te zeer gericht op uitsluitend normen en handhaving. Als het aan de VWA ligt, dan zal de onderzoeksagenda rond voedselveiligheid niet alleen maar biologisch/fysisch/chemisch zijn maar gaat er ook veel meer sociaal-psychologisch onderzoek komen:

- naar consumentenpercepties;
- ter onderbouwing van maatschappelijke kosten-batenanalyses
- hedendaagse normen en waarden en trends voor de toekomst hierin.

5. Peter FOLSTAR – 13 mei 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

- Een belangrijke trendbreuk is dat mensen steeds meer buiten huis en gezin zijn gaan eten. Deze totale ommekeer, die je moet zien als een vorm van individualisering, brengt van alles met zich mee: een groei van horeca en bedrijfsrestaurants, eethoeken bij de benzinepomp en in boekhandels, catering als een belangrijke nieuwe bedrijfstak, en de ongekende ontwikkeling van allerlei apparatuur en inrichtingen. Het gezin is niet meer de overheersende sociale context om te eten, en etenstijden liggen niet meer vast. Aandacht voor gezondheid is eigenlijk meer een trendje. Er komt wel een breder aanbod, meer keuzemogelijkheden op het gebied van gezond voedsel, maar mensen zullen toch ook behoefte houden aan kroketten en bonbons, want eten is voor een belangrijk deel ook genieten. Door de grotere keuzemogelijkheden kun je dit dus eigenlijk zien als een onderdeel van de individualiseringstrend;
- Er is een behoefte aan veiligheid, omdat mensen angstig zijn in een steeds minder transparante wereld en daarin past ondermeer een grotere behoefte aan biologisch voedsel. Niet dat biologisch voedsel objectief veiliger is. Integendeel, maar het gaat erom hoe het wordt gezien (biologisch als onderdeel van een trend naar duurzaamheid? alleen voor een kleine groep, de meeste mensen zijn niet bereid voor duurzaamheid meer te betalen, hoogstens kan het een overweging zijn bij het kiezen tussen twee merken);
- Globalisering: mensen gaan op reis en de hele wereld dient als inspiratiebron. We eten nu Mexicaans, Argentijns, etc. Supermarkten spelen daar uiteraard op in. Daar staat als leuke en inspirerende ontwikkeling naast dat er veel meer aandacht is voor vers, en dat oude groente- en fruitsoorten terugkomen, dat je streekproducten ziet, aandacht voor de herkomst.

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

Aan welk soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

- We moeten vooral veel meer begrijpen van consumentenpercepties. Er is veel meer onderzoek nodig naar hoe consumenten voedsel ervaren, en op grond waarvan bovengenoemde trends tot stand komen. Je hoort allerlei hypothesen over consumenten, maar hoe zit het nu eigenlijk echt? Als je daar meer van weet, dan kunnen bijvoorbeeld de producten daar veel beter op worden afgestemd. Ook is zulke kennis nodig in verband met zorgwekkende ontwikkelingen in sommige landen rond erg eenzijdige consumptie (te veel vet), zulk gedrag wordt te veel door fancy reclames aangestuurd;
- Er is veel fundamenteel onderzoek nodig rond voedsel. De voedselwereld is ingespeeld op snelle ontwikkeling van producten, heel anders dan bijvoorbeeld de farmaceutische wereld, het is een erg toegepast soort wetenschap. Naast ervaringskennis merkt je bijvoorbeeld dat nog steeds veel gebruik wordt gemaakt van fundamentele resultaten die al decennia oud zijn, bijvoorbeeld op het gebied van eiwitstructuren in zuivel. Er is veel behoefte aan fundamenteel onderzoek, dat geldt ook als het over nutrigenomics gaat: eerst maar eens een tijd fundamenteel onderzoek doen. Voor toepassingen is het veel te vroeg;

- Persoonlijke hobby: voedselresearch is erg gesegmenteerd. Er is behoefte aan regisseurs die niet alleen onderdelen overzien maar hele ketens, vanuit kwaliteitsoogpunt. Vaak wordt er alleen maar corrigerend opgetreden als er iets misgaat, zonder dat er overzicht over de hele keten bestaat. Dit thema heeft een belangrijke relatie met duurzaamheid want er wordt in ketens enorm veel verspild door bederf etcetera. Dit is niet alleen in Europees verband van belang maar ook wereldwijd. Er zijn grote groepen mensen die onvoldoende te eten hebben, een belangrijke factor is dat er veel te veel bederft. Er wordt wel eens gezegd dat slechts 25% van de primaire producten de mond van de consument bereikt, dat zou dus 75% bederf betekenen;
- Waar we wel beter in zijn dan vroeger dat is voedselveiligheid. We weten veel meer, en er wordt in bedrijven veel beter en verantwoordelijker gewerkt doordat mensen veel beter zijn opgeleid. De kwaliteit is daardoor enorm toegenomen.

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

Zoals gezegd, voedselonderzoek is erg gesegmenteerd en erg toegepast. Er is geen traditie van fundamentele programma's. Op sociaal-wetenschappelijk gebied hebben zouden universiteiten op dit gebied meer moeten doen. We staan voor de uitdaging niet alleen de beta disciplines onderling te integreren maar ook samenwerking te zoeken met gamma-onderzoek. Vooral ook om consumentenpercepties beter te leren begrijpen.

6. Hans VAN TRIJP – 6 mei 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

- Voorlichting, voeding en gezondheid: mondige consumenten vragen om tailor-made informatie over voeding en producten geven hier aanleiding toe. Consumentenbehoefte is er vanwege de enorme diversificatie in het productaanbod en producten behoeven informatie om onderscheidend te zijn voor het klantenpubliek. Verbinding tussen consument en voedingsmiddelen zal verder versterkt worden door voedingsgenomics. Communicatie zal ook harder worden, dat wil zeggen zowel harder in de zin van feitelijker en harder in de zin van meer directer impact hebbend op het doen en laten van consumenten;
- Technificatie en voeding: onderscheid tussen natuurlijke voeding en hightechfood wordt alleen maar groter. Voedingswereld bevindt zich in een spagaat: enerzijds de groene wereld met ambachtelijk, authentiek en milieu als trefwoorden, anderzijds de laboratoriumwereld van functional foods en moderne gentech;
- Dwars door dit onderscheid heen loopt de tegenstelling tussen gezonde en ongezonde voeding en voedingspatronen;
- Veiligheid: bovenop het voorgaande punt komt weer wat (on)gezond is in de ogen van consumenten (subjectief) en wat objectief. Veiligheid van levensmiddelen die objectief OK zijn bijvoorbeeld maar waar consumentenpercepties vervuld zijn van huiver (doet zich bijvoorbeeld voor bij kant-en-klaar in negatieve zin en met betrekking tot biologisch in positieve zin);
- Welke grenzen respectievelijk mogelijkheden er aan ingrediënten in producten zijn: enerzijds bijvoorbeeld energiedichtheid van producten verbeteren of technologische oplossingen voor vetzucht in de vorm van light producten en “slim food”, anderzijds vet- en suikerrijke producten die ongezond zijn en gevaren inhouden voor de volksgezondheid (voedingswaren lopen risico de rookwaren achterna te gaan).

Aan welke soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

- Over consumentengedrag weten we nog heel weinig in feite. Er is nog heel veel te doen. Bijvoorbeeld op het vlak van gedragsverandering is onze kennis klein. We hebben eerlijk gezegd weinig idee wat mensen triggert/raakt. Vergroting van de integratie tussen onderzoek op het vlak van voedselconsumptie is bijzonder gewenst. Nu verloopt veel onderzoek via gescheiden circuits. Denk aan markt- en consumentenonderzoek; denk aan kloof tussen gedragsstudies (handelen) en naar percepties (houdingen); tussen conceptueel en methodologisch onderzoek; tussen publiek en privaat gefinancierd onderzoek. Integratie tussen consumentenonderzoekers en vakspecialisten is gewenst. Om aansluiting te bevorderen tussen universiteiten en bedrijfsleven is het nodig pre-competitieve thema's te definiëren;
- Terrein van onderzoek dat nog onderbelicht is dat van productingrediënten in relatie tot consumptie(patronen). Dit zou zich bezig moeten houden met welke producten of praktijken aan banden gelegd zouden kunnen/moeten worden gegeven welke (in)tolerantie wordt gehanteerd? Een ander onderwerp is welke product(ingrediënten) de personalisatie

van voedingsvoorlichting kunnen vergroten = tailor made informeren van consumenten over producten;

- Consumptie en sociale groeperingen/cohorten is nog onderbelicht. Dit is: hoe verschillende generaties eten en wat de (nadelige) consequenties hiervan zijn. Het vraagstuk van de komende jaren op het terien van voedselconsumptie(patronen) is ongetwijfeld obesitas en er gaan al berichten rond dat we de huidige kinderen als een “verloren generatie” moeten beschouwen. Studie naar hoe generaties eten in de context van de rechten en keuzevrijheid die ze hebben dan wel zichzelf toe-eigenen;
- Het vraagstuk of we voor het oplossen van problemen het primaat leggen bij producten of bij consumenten: zetten we in op lichtproducten, maaltijdvervangers en dergelijke of op het proberen te veranderen van consumptiegedrag(spatronen)? Van Trijp gelooft meer in het eerste, te weten: producten introduceren binnen de constraints van ons doen en hten. Met het oog op gedragsverandering zet hij in op de ontwikkeling van meer specifieke communicatie. Generieke boodschappen leggen we naast ons neer: dat geloven we allemaal wel, dat is te vrijblijvend.

<i>Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële the n- voldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?</i>
--

- We hebben, zoals elders, te maken met verschillende geïnstitutionaliseerde plaatsen waar onderzoek wordt gedaan: VU, UM, Un van Tilburg, Wageningen UR, die ook hun eigen expertisewaartepunten hebben (fundamenteel, communicatie, psychologisch, en dergelijke). Hans is druk doende met het bundelen van de expertise binnen Wageningen UR. Een centre for consumer studies zou er moeten komen dat momenteel als Wageningen Expertise Centre for Consumer Behaviour (WECCB) het papieren ontwikkelingstraject is ingegaan;
- Samenwerking met bedrijfsleven wordt bemoeilijkt doordat consumentengedrag snel een concurrentiegevoelige zaak betreft die liever intern wordt gehouden. Kennis over consumenten die naar buiten wordt gebracht wordt snel gezien als het weggeven van een concurrentievoordeel;
- Kansen voor de nabije toekomst biedt het 6de kaderprogramma van de EU waarin een sociaal-wetenschappelijke component vereist is.

7. Paul SCHNABEL – 1 mei 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

- Wat de zich “buitenstaander” noemende Schnabel opvalt als hij naar het terrein van voeding kijkt, is om te beginnen de (veelbesproken) bezorgdheid die er onder consumenten zou bestaan. Voeding is blijkbaar omgeven met zorgen;
- Een andere kwalificatie is dat kwaliteit zich hedentendage uitstrekt van productiewijze tot en met bereidingswijze. Ook het voedselveiligheidsvraagstuk en het integrale karakter van voedsel(veiligheids)beleid dat in Nederland en Europa wordt voorgestaan getuigen van deze verbreding van deze problematiek;
- Wat ook opvalt is dat er enerzijds sprake is van zuiverheid, natuurlijkheid, diervriendelijkheid en dat al deze (morele) reinheid moeiteloos gekoppeld is aan gemakszucht, slordigheid in wat en hoe(veel) we eten;
- Het sociologische onderwerp van de risicomaatschappij levert een interessante basis (voor discussie) op voor de problematiek van vertrouwen tussen burgers/consumenten en overheid/producenten met betrekking tot voedsel(veiligheid);
- Het vooruitgeschoven consumentenbelang is een ontwikkeling die niet over het hoofd gezien moet worden. Overdrijving hiervan leidt ertoe dat we vergeten dat het vooral ook AH is die ons voedt én opvoedt;
- Veranderende eetpatronen en smaak. Zijn deze substantieel en structureel en welke verschillen zijn er tussen (sociaal-economische) groepen?

Aan welke soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

Schnabel heeft onvoldoende zicht op deze materie in zijn eigen ogen. Met deze kwalificatie in het achterhoofd brengt hij de volgende punten te berde:

- Paul taxeert dat er al veel kennis ontwikkeld is en hij vertrouwt er min of meer op dat commerciële ondernemingen – en enkele grote voedingsconcerns bevinden zich op Hollandse bodem – al een behoorlijk eind gevorderd zijn als het aankomt op hoe ze het consumenten naar de zin moeten maken en hoe ze met hun klanten moeten communiceren;
- Paul vermoedt de aanwezigheid van veel routineonderzoek als het gaat om studies rond voeding en voedselconsumptie. De inschatting is dat er wetenschappelijk gezien eigenlijk niet zoveel te halen is omdat we het wel zo’n beetje weten. Voeding moet lekker zijn, gemakkelijk verkrijg- en bereidbaar en niet te prijzig zijn;
- Voedingsonderzoek in relatie tot sociaal-economische positie van mensen lijkt interessant. Dit mede ook met het oog op volksgezondheidsvraagstukken over ongezonder leefstijl van lagere inkomensgroepen en verdeling/verspreiding van obesitas;
- We hebben nog weinig gedaan aan het vraagstuk van hoeveel we eigenlijk kunnen verbieden. Hoeveel willen/kunnen we onszelf verbieden en hoeveel mogelijkheden zijn er voor overheden om bepaalde voedingsproducten of –patronen te verbieden. De verwachting is niet dat levensmiddelen roken achterna gaan: roken is bewezen slecht en overruledt allerhande andere consumptiepraktijken met afstand. Bovendien is roken ook voor

omstanders vervelend en ongezond terwijl eten door eter zelf naar binnen wordt gewerkt. Voeding staat veel minder sterk om aan restricties te onderwerpen. Voeding is in beginsel veilig en gezond als het normaal, dat wil zeggen niet te veel wordt, gegeten, terwijl elke sigaret ongezond is.

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

Grootste hindernis is waarschijnlijk de mens zelf, wordt met een (grim)lach gezegd. Zodra er mensen in het spel komen, gaat het fout. Mensen maken fouten, doen de verkeerde dingen, zijn hardleers, etc. Meer serieus is de reactie dat de hoop is gevestigd op technologie en bijbehorende productinnovaties om de schade zoveel mogelijk te beperken. Over (te overwinnen) hindernissen in de kennisinfrastructuur heeft Paul onvoldoende zicht.

8. Gert SPAARGAREN & Peter OOSTERVEER – 8 mei 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

- Internationalisering/globalisering – het is daarbij belangrijk om onderscheid aan te brengen tussen de groeiende markt voor luxeproducten met een toename van de controle (bijvoorbeeld HACCP) en de niet groeiende maar wel veranderende markt voor bulkproducten. Verder zien we de opkomst van de “politieke economie van voedsel” als een nieuw onderzoeksveld. Het gaat dan om zaken als de afwenteling van afgekeurd voedsel naar ontwikkelingslanden en voedsel als onderdeel van transitie management;
- Voedselconsumptie – De agenda wordt thans bepaald door (consumentenpercepties van) risico’s en diversificatie van het voedselpakket. De vraag is hoe trends theoretisch beter geduid kunnen worden. Nu zien we nog vooral veel interpretatie van empirisch onderzoek naar consumentenpercepties, maar nog weinig verbinding met bredere maatschappelijke ontwikkelingen zoals rationalisering, emotionalisering, esthetisering, immaterialisering en globalisering. De vraag die daar nog bij komt is hoe we kunnen ontsnappen aan het controlediscours waarin eerst en vooral inspectie en detectie centraal staan en keten- en consumentencontext secundair. Terwijl vragen rond leefwereld versus internationalisering tot een verbreding ten opzichte van technisch onderzoek nopen en een verdieping ten opzichte van plat survey-onderzoek. Hiertoe kan het – door Spaargaren op basis van Giddens ontwikkelde – gedragspraktijken-model ingezet worden dat sociale praktijken empirisch en conceptueel in hun context bestudeerd. Transparantie is overigens thans te veel een stoplap in de onderzoeksprogrammering;
- Risico’s en vertrouwen rond voeding – het gaat daarbij om vragen als: hoe kan in concreto vertrouwen gegeneerd worden?; waar kan en mag onderhandeld worden over risico’s? In dit verband zoeken we ook nog steeds naar een oplossing voor het dilemma dat “iedereen roept, maar niemand doet” oftewel het (vermeende) onderscheid tussen burgers en consument. Misschien is het een idee om eens door participerende observatie van supermarktgesprekken meer grip te krijgen op de overwegingen van consumenten tijdens hun daadwerkelijke koopgedrag. Tenslotte moeten we ook zoeken naar manieren om beter in staat te stellen een zinvolle dialoog rond voeding aan te gaan.

Aan welk soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen

- Het gedragspraktijkenmodel is in opdracht van het Ministerie van VROM toegepast in een domeinverkenning + perspectief rond milieu en consumptie. Het zou goed zijn om de daar opgedane inzichten nu ook eens uit te proberen in het domein van voeding en daarbij vooral te kijken naar duurzaamheid, samenwerking met technische wetenschappers en ontwikkeling van voedselheuristieken;
- Veel innovaties op voedselgebied mislukken thans maar is veel te veel bestudeerd als technisch vraagstuk. Het is tijd om vragen rond de verspreiding van technische vernieuwing in niche-markten aan sociaal-wetenschappelijke studie te onderwerpen. De consument zou daarbij centraal moeten staan in een inventarisatie van knelpunten voor ketenvernieuwing;

- Er kan nog veel gedaan worden rond differentiatie van levensstijlen en voedselconsumptiepatronen. Zo kan bijvoorbeeld de vraag gesteld worden of naast het topsegment in de markt niet ook ruimte bestaat voor zogenaamd “WIBRA” duurzaam voedsel.

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

De huidige agenda voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek wordt door minstens drie eenzijdigheden gekenmerkt:

- De individualistische bias van het consumentenonderzoek;
- De eenzijdige gerichtheid op grootschalig surveys, die aangevuld zou moeten worden met focusgroep-onderzoek van homogene gebruikers;
- De technologische gefixeerdheid die verhindert dat we mensen zelf laten nadenken en gebruik laten maken van hun alledaagse ervaring, oftewel het onderzoek moet node weg van de moralisering.

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

Hindernissen

- Verkokering tussen Ministeries (VROM, LNV, VWS) bemoeilijkt het doen van vergelijkend onderzoek;
- Technocratische oriëntatie van veel onderzoeksinstituten.

Oplossing

- Een (NWO)-onderzoeksprogramma met theoretisch ingekaderd empirisch onderzoek naar voedselconsumptiegedrag. Zo'n programma zou geld en capaciteit moeten bundelen en van centrale regie voorzien.

9. Eric SEYDEL – 25 april 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

- Focus ligt nadrukkelijk op wat je een democratiseringsproces par excellence mag noemen. Ik zie maatschappelijke activiteit waarin mensen willen meepraten. Mensen vinden dat ze niet alleen of zozeer recht hebben op informatie maar meer en meer ook recht op communicatie claimen. Terwijl recht op informatie voor de passieven is, is recht op communicatie voor de actief betrokkenen van importantie. Ze willen meedenken over de condities waaronder beleid tot stand komt. Het gaat, zeg maar, om civil society in de praktijk. De theoretische verhandelingen over de civil society krijgen uitwerking in de realiteit van alledag. Mondige mensen gaan de overheid zelf bevragen. Er is (altijd) een kleine groep van actieven die het gewenst/noodzakelijk vindt dat hun stem wordt gehoord door het beleid. Er zijn altijd groepen/communities die boven de oppervlakte komen drijven. De beweging zit niet aan de kant van de zwijgende meerderheid;
- Overheid komt meer en meer klem te zitten als er de veronderstelling is dat ze automatisch of vanzelfsprekend invloed heeft op het denken van mensen. Belangrijker en realistischer is het er vanuit te gaan dat overheid hulp nodig heeft om gevoelig te worden voor waar de gevoeligheden liggen. Gevoelig voor gevoeligheden van personen én voor gevoeligheden in maatschappelijke processen. Met dit laatste gaan Seydels gedachten met name uit naar beleidsprocessen en dan met name weer het proces van beleidsvoorbereiding, waarin de overheid in debat gaat met actieve burgers/consumenten. Lastig punt is en blijft waar beleidsinterventie zinvol en mogelijk is en waar niet. Ander gevoelig punt is het tijdstip van communiceren: in een vroegtijdig stadium dient men het contact met het publiek zoeken – denk aan een genenpaspoort waarover het debat feitelijk nu al geëntameerd moet worden.

Aan welke soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

Het is en wordt steeds belangrijker dat de overheid aandacht besteedt aan onderzoek dat gericht is op het vergroten van het voelsprietengehalte van de overheid. Monitoring van mens en maatschappij hoort bij een overheid die gevoelig wil zijn voor de gevoeligheden van maatschappelijke processen.

Nog specifiek: niet alleen proberen na te gaan waar sociale beweging zit maar ook nagaan waar verandering in denken/beelden of processen mogelijk is, om zo te bepalen welke overheidsmaatregelen effectief zijn in plaats van te sleuren aan een dood paard met alle verspilling van tijd en geld vandien.

Verder is het nodig om oefeningen te doen met het betrekken van burgers bij beleidsvoorbereiding. Dit betekent actief het debat opzoeken met burgers/consumenten en hun opinies een plaats geven. Dit betekent eerder dat invalshoek is dat (denk)potentieel van mensen benut wordt in beleid(svorming) in plaats van middels beleid het denken van mensen te sturen.

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoeks met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

Onderzoeksmatig

We hebben vooralsnog weinig besef van waar en hoe debatten, meningen en dergelijke in het sociale domein ontstaan. Groei van kennis hieromtrent wordt belemmerd doordat doorgaans de invalshoek wordt gevolgd van het loslaten van denkmodellen op werkelijkheid.

Beleidsmatig

De instelling van “wat kunnen we als overheid voor u betekenen?” is nog weinig ontwikkeld. Een dienstverlenende, luisterende overheid die meer nadruk op interactie, contact en consultatie legt is voor verbetering vatbaar. Dienstverlening aan de maatschappij via communicatie- en consultatietrajecten is een weg voor de toekomst die nog weinig geplaveid is.

Thematisch

Over nut en noodzaak van (nieuwe) voedingsmiddelen en –technieken dient voortgaand aandacht te zijn/komen; wat er wel of niet schadelijk aan is dat voeding en voedselproductie steeds verder van ons bed af komt te staan; wat de impact en importantie is van emoties en beelden met betrekking tot voeding die dwars door en over feitelijke informatie heen lopen en deze deels ook kunnen reduceren waardoor nuances verloren gaan. Vertrouwen in relatie tot emoties/beelden – en hoe beide elkaar kunnen versterken/verzwakken – is een intrigerende problematiek die nog onderbelicht is. Strategie is meestal dat toevlucht gezocht wordt tot (een bombardement van) de feiten. Sowieso is benul en besef van maatschappelijke dynamiek bescheiden. Seydel pleit voor verkenningen van het maatschappelijk domein naar de krachten van nu die mee- en tegenwerken in relatie tot toekomstige doelen en langetermijnvisie. Wanneer dit beter in beeld is, is het zaak deze naar binnen toe te vertalen en wel zodanig dat organisatie of overheid een weerspiegeling is van maatschappelijke tendensen: divers, flexibel, en dergelijke.

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

Er is onvoldoende besef (geweest) dat thema's als veiligheid, gezondheid en mobiliteit belangrijke katalysatoren voor de civil society en de opkomst van communicatiecommunities zijn. Voor voeding geldt dit misschien niet zozeer direct maar veilig- en gezondheid leveren wel overduidelijk aanknopingspunten.

Barrière is ook dat de overheid nog maar kort en pril de rollen van deskundigheid en klantgerichtheid aan het (op)waarderen is, waarbij bovendien aansluiting gevonden moet worden met het feit dat emoties en beelden belangrijke elementen zijn en in de communicatie verdisconteerd moeten worden. Als het besef van het belang aanwezig is, dan komt direct het volgende probleem naar voren: hoe benut je deze op een verantwoorde wijze. Klantgerichtheid vraagt er daarbij ook nog eens om dat niet alleen je presentatie goed is (front office) maar dat ook back office de zaken voor elkaar zijn (d.i. infrastructuur om taken te verrichten, alsmede mentaliteitsslag richting klant).

Seydel ziet wel wat in een onafhankelijk instituut dat de overheid helpt bij vroegtijdige monitoring van maatschappelijke bewegingen. Omdat sophisticated te doen is krachtenbundeling nodig (VWA, Wageningen UR, UT, Rathenau, Voedingscentrum, en dergelijke). Sociologische, bestuurskundige en communicatiekennis die aanwezig is op het terrein van voedsel en voedingsbeleid zou bijeen gebracht moeten worden om overheid en ondernemers te helpen luisteren. Belangrijk uitgangspunt is wat er achter bepaalde ontwikkelingen of opinies steekt: zijn het feiten of subjectieve argumenten bijvoorbeeld. Hoe sturend zijn de Unilevers, Aholds, of NGOs? Welke lering is er via benchmarking te trekken uit binnen- en buitenland? Thema's

waarop dergelijke vragen zijn los te laten zijn bijvoorbeeld gotech, gezonde voeding, hoe voeding sexy is te maken of vertrouwenspositie van overheid en/of agroketenpartijen. Laatstgenoemde problematiek levert in feite de politieke legitimering van een dergelijke instituut.

10. Peter VINGERLING & Marijke DE JONG – 3 juni 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

- Aandacht voor voedselveiligheid, dierenwelzijn en voedselkwaliteit in de brede zin blijft een belangrijk onderwerp van discussie en roept onderzoeksvragen op als: hoe kunnen we als maatschappij omgaan met een ander consumptiepatroon, dat wil zeggen diervriendelijk, biologisch of een andere vorm van etikettering (streek/voedselveiligheid/integrale ketenbenadering), in het licht van de vastgeroeste consumptietraditie dat veel en goedkoop ook lekker is? We moeten een antwoord formuleren op de problematische vleesconsumptiecultuur die de afgelopen twintig jaar is ontstaan onder invloed van McDonald's en voedingsadviezen – zoeken we dit antwoord in informatie of in de prijzen van voedingsproducten? Verder valt te constateren dat milieu weliswaar uit is maar dat diervriendelijk steeds meer ook associaties met milieu en veiligheid is gaan omvatten. In dat licht is elke polarisatie tussen dierenwelzijn en voedselveiligheid een onvruchtbare tegenstelling. Een grote vraag is hoe je consumentenzorgen in een internationale context kunt organiseren. Het gaat dan om het verdelingsvraagstuk, de toegang tot Europese markten, en het gegeven dat de groeiende wereldconsumptie (ook van vlees) vanwege de prijs niet door Europa bediend kan worden. Kortom, hoe maken we als maatschappij een strategische keuze voor kwaliteit?;
- Vervolgens is de vraag hoe je het voedselkwaliteitsbesef onder consumenten kunt opkrikken? Inspelen op trends en lifestyles? Een sfeer van gedeelde verantwoordelijkheid creëren? Sociale controle stimuleren?

Aan welk soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste twee vragen?

- Kennis over trends – vergrijzing bijvoorbeeld maakt gezondheid en voedselveiligheid belangrijker, terwijl het groeiend aantal tweeverdieners consumptie buitenshuis en kant-en-klare maaltijden belangrijker maken. Dergelijke trends impliceren een noodzaak tot diversificatie die alleen mogelijk is bij vergroting van productievolumes. En wat te denken van de trend dat jongeren niet langer eerst en vooral aan geld denken in het voedselconsumptiegedrag. Om grip te krijgen op dergelijke trends is het nodig de motivatie voor consumptiegedrag continue te monitoren. Pas dan kun je gaan denken over het opheffen van de discrepantie tussen houding en gedrag;
- Hoe kun je zorgen dat gedragsveranderingen ook robuust zijn? Dat betekent onderzoek naar wat mensen beweegt en hoe je dat zou kunnen veranderen;
- De rol van supermarkten moet veel meer aandacht krijgen. Allerhande ontwikkelingen lopen thans vast op de meerprijs op de consumentenmarkt. De vraag is dus opportuun hoe kun je effectief concurreren op kwaliteit? En ook wie de regie neemt in omgekeerde ketens. Logischerwijs zou je hier een rol voor de supermarkten verwachten – vooral ook in de ontwikkeling van maatschappelijk verantwoord ondernemen – maar welke retailer neemt die handschoen nu eens op? Hoe zou je daartoe druk door burgers/consumenten kunnen organiseren? En kun je dan beter klein of groot beginnen?

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

- Er is op dit moment wel veel plat consumentenonderzoek maar nauwelijks diepgaander onderzoek naar de beweegredenen van consumenten om te kiezen voor bepaalde producten? We zouden veel meer moeten willen weten over de verschillen tussen wijken/steden/regio's of tussen anderszins verschillende groepen mensen. Ook interessant is om uit te zoeken wat mensen zouden kiezen als de prijs geen issue was. Zou dat een indicatie geven van wat mensen werkelijk van waarde vinden? Kortom, de centrale vraag is wat mensen motiveert in een voedselconsumptiegedrag;
- Een vraag die nog nauwelijks gesteld wordt, is wat de invloed is van specialisatie en schaalvergroting op informatie, transparantie en beelden van voedselproductie;
- Tenslotte hebben we nog maar nauwelijks onderzocht wat de invloed zal zijn van de aansluiting van Oost-Europese landen bij de EU voor ontwikkelingen op de voedingsmarkt. Er is nog maar heel weinig kennis over producenten en consumenten van voedsel in deze landen. Die kennis is wel nodig willen we traditionele waardevolle systemen behouden. Hoe kunnen we de infrastructuur en de publieke opinie aldaar ontwikkelen en welke invloed gaat daar vanuit op het EU-beleid?

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

- Het bedrijfsleven heeft weinig belang bij financiering van verdiepend onderzoek naar voedselconsumptiegedrag in het publieke domein. Zij hechten nogal aan geheimhouding uit concurrentieoverwegingen;
- De ruk naar rechts in de regering is ook weinig hoopgevend voor het oppakken van essentiële thema's;
- Een eerste stap om dergelijke hindernissen te overwinnen is dat onderzoekers maar eens uit hun ivoren toren moeten komen en leren communiceren met het publiek.

11. Huib DE VRIEND – 22 april 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

Er zijn allerlei discussies gaande rond de vraag hoe ver je moet gaan met voedselveiligheid. De roep om voedselveiligheid schiet door, consumenten- en milieuorganisaties roepen te snel om het voorzorgbeginsel zodat er niets meer kan. Dat geeft onevenwichtigheid. Er is bijvoorbeeld te weinig aandacht voor dat mensen bij de bereiding van voedsel vaak zelf heel onhygiënisch werken. Of je krijgt extreme anti-gentechnologiestandpunten, terwijl diezelfde mensen ondertussen wel rustig sigaretten staan te roken.

Op het gebied van voedsel, dat omgeven is met emoties, is er sprake van misleiding van emoties, bijvoorbeeld in de reclame. Zo heeft de zuivelindustrie veel te veel een gezondheidsimago. Mensen hebben veel meer inzicht nodig in de voor- en nadelen van verschillend voedsel en productiemethoden, zodat ze ook adequater kunnen reageren op nieuwe dingen. Onkunde is de basis voor veel onrust.

Veel voedsel zou eigenlijk wel een waarschuwing mogen bevatten, naar analogie met sigaretten. Gevestigde belangen gaan dan vanzelf anticiperen. Dat lukt alleen maar als de anti-globaliseringsstromen, die niet alles aan de markt willen overlaten, meer politieke voet aan de grond krijgen. Een basis daarvoor is te vinden in het algemene gevoel van wrevel en huiver tegenover de rol van multinationals. In reactie daarop zullen er wellicht ook commerciële initiatieven ontstaan om de afstand tussen producent en consument te verkleinen, met hulp van de mogelijkheden van internet.

Aan welk soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

- Over de voorkeuren en het gedragen van consumenten is te weinig bekend. Het onderzoek dat er is, is te veel kwantitatief en geeft te weinig inzicht in patronen en achtergronden van keuzen. Dan kun je uit oogpunt van bijvoorbeeld bevordering van de volksgezondheid niet doelmatig bezig zijn. Functional foods bijvoorbeeld richten zich toch op nichemarkten en zijn in dit opzicht niet zo doelmatig;
- De overheid heeft geen visie, weet bijvoorbeeld niet wat ze wil met publieke debatten; het gaat vooral om pappen en nathouden, de echte discussies worden ontweken. Er is bijvoorbeeld geen helder doel rond genomics. Alleen maar meegaan in de vaart der volkeren is toch wel erg mager;
- Je ziet ook te weinig een echt interactieve benadering in het onderzoek, waarbij stakeholders echt bij de vraagstelling worden betrokken. Als je dat niet doet, dan bungelen de maatschappelijke/ethische kwesties er maar een beetje bij, je integreert ze niet. Positief aan het 6e kaderprogramma van de EU is dat ethische en maatschappelijke kwesties verplicht worden betrokken. Maar ook dat gaat alleen goed als je het met stakeholders doet;
- Onderzoek is sowieso te veel in stukjes opgehakt. Er zijn geïntegreerde benaderingen nodig, die samenwerking vereisen. Maar dat is niet eenvoudig, de meeste partijen hangen

sterk aan hun korttermijn belangen. Greenpeace bijvoorbeeld laat haar campagnedoelen voorgaan op werkelijke samenwerking gericht op langtermijn oplossingen;

- Voedingsvoorlichting zou veel spannender en flitsender moeten, het moet mensen wakker schudden opdat ze eigen keuzen kunnen maken, en daarvoor is visie nodig en gedurfde strategieën (opdringing). Zoals het nu gaat, is het te veel een passieve zaak via diëtisten en andere professionals. Andere samenwerkingsverbanden zouden goed zijn. Laat het Voedingscentrum bijvoorbeeld met Sony samenwerken;
- Wakker schudden is nodig op allerlei gebied (gezondheid, duurzaamheid, etcetera). Maar alweer: gebrek aan visie en aan langtermijn denken. De overheid is een barrière omdat politici moeten scoren en ambtenaren risicomijdend zijn. Ook binnen bedrijven hebben korttermijn belangen de overhand. Bij kennisinstellingen is wel meer ruimte;
- Nieuwe technieken kunnen de discussie wel verder helpen. De biotech discussie heeft veel zaken naar boven gehaald en verhelderd, en helpt bij het aanwijzen van thema's en het opzetten van een onderzoeksagenda naar de kwesties rond voedselveiligheid;
- Milieuorganisaties zitten in een moeilijke positie omdat ze te veel de protestrol hebben gekozen en daarin vastzitten. Meer samenwerking is nodig, op basis van vertrouwen (bijvoorbeeld in onafhankelijke specialisten) en taakverdeling, en op zoek naar gezamenlijke belangen.

12. Chris DUTILH – 26 april 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

Veiligheid is het sleutelwoord in de maatschappelijke onrust rond voeding, die nog versterkt wordt doordat mensen geen zicht meer op de voedselketen hebben. Een reactie op dit probleem is het zoeken van kleinschaligheid of een hang naar lokalisme. Schaalvergroting in de voedselketen is echter een noodzakelijke reactie geweest op de urbanisering van de samenleving. De garantiesystemen voor voedselveiligheid zoals wij die thans vormgeven zijn simpelweg niet betaalbaar op een kleinere schaal.

Voorts is een belangrijke ontwikkeling dat de seizoensgebondenheid is verdwenen uit voedselproductie en -consumptie. Daarmee is de rol van de natuur in dit domein onduidelijk geworden – willen we die natuur nu vooral als instrumenteel/materieel of juist intrinsiek/immaterieel benaderen en behandelen?

Een belangrijk probleem van de huidige voedselconsumptiecultuur is het dominante hedonisme dat steeds voorrang geeft aan zogenaamde “mannelijke” boven “vrouwelijke” waarden. Deze cultuur kan ook beschreven worden als het “momentisme” dat de volgende trits tot heilige graal heeft:

- doelen formuleren;
- scoren;
- afrekenen.

Binnen die cultuur is het privé-leven van mensen heilig geworden en elke kritiek op het liberalisme verboden. Overigens wil Dutilh niet ontkennen dat grote bedrijven in de voedselketen – zoals Unilever – de hedonistische consumptiecultuur mede mogelijk maken. Binnen die cultuur geldt de stelling dat groot mooi is en veel lekker.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen is een belangrijke tegenbeweging die uiting geeft aan de behoefte aan sociale controle rond voedselproductie en -consumptie. De kracht van het bedrijfsleven is daarbij dat het kan inspelen op de verwachtingen van mensen. Verwachtingen die gestuurd (kunnen) worden en daarom benoemt DuVo (Stichting Duurzame Voeding) communicatie als expliciet aandachtspunt bij het corrigeren van het huidige romantische imago rond voeding dat niet klopt met industriële praktijken in de voedselproductie en daarmee een afbreukrisico voor bedrijven vertegenwoordigt.

Aan welk soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

In de eerste plaats staat het probleem dat mensen te veel eten nog nauwelijks op de agenda.

Wezenlijker is echter de ontbrekende bereidwilligheid tot de ontwikkeling van holistische visies die bijvoorbeeld resulteert in een schizofrenie of spagaat tussen het handelen van consumenten en de waarden van burgers. Bovendien leidt reductionisme onvermijdelijk tot “zwarte pietten” zodra het gaat over de toedeling van verantwoordelijkheden aan verschillende partijen in de voedselketen. We moeten weer meer oog gaan krijgen voor de gevolgen

van de keuzen die we maken en elkaar daar ook op gaan aanspreken. Dit betekent dat we moeten zoeken naar een krachtig tegenwicht voor de vigerende trend van “coconisering” en afbraak van de solidariteit. In principe hebben we daarbij de keuze tussen twee oplossingsrichtingen:

- Technisch – niet effectief omdat de korte termijn dan alles overheerst;
- Bewustzijn van mensen verhogen dat “alles van waarde weerloos is” (Lucebert).

In de visie van Dutilh wordt thans te eenzijdig de route bewandeld van een overheid die zich bepaalt tot sturing van bedrijven (wet- en regelgeving), die op hun beurt het gedrag van consumenten aansturen (economisch). Veel meer zou onderzocht moeten worden hoe we de weg kunnen bewandelen van een overheid die burgers aanspreekt op waarden (politiek) die vervolgens sturend moeten/kunnen zijn voor het gedrag van consumenten (sociaal). De overheid moet dus het lef hebben om burgers te gaan aanspreken op waarden. De rol van het onderzoek is daarbij om de mogelijkheden in beeld te brengen voor een gesprek in plaats van moralisme tussen en over burgers. Sociale controle moet zo terug op de agenda komen en burgerinitiatieven worden gestimuleerd (bijvoorbeeld het Platform Echte Welvaart) die nadruk op processen en doen leggen.

Sociale voedingswetenschappen zouden belangrijk kunnen zijn bij het grip krijgen op de immateriële werkelijkheid maar dit gebeurt nog maar nauwelijks binnen academia. De primaire opdracht voor maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek zou de onderbouwing van verhalen, het identificeren van aangrijpingspunten voor maatschappelijke bewustwording en de educatie van het grote publiek moeten zijn.

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

Er bestaat absoluut geen coördinatie in het onderzoek naar voeding en duurzaamheid. Allereerste agendasetting initiatieven buitelen over elkaar heen maar de afstemming is vooralsnog ver te zoeken. Uiteindelijk is dit uitdrukking van de enorme bestuurlijke verkokering tussen Ministeries. Het lijkt soms wel alsof alleen de voedingsindustrie belang heeft bij afstemming, terwijl verder iedereen vooral zelf het voortouw wil nemen.

Oplossing voor het gebrek aan afstemming is dan ook om over de vraagstelling van voedingsonderzoek veel eerder in overleg te treden met het bedrijfsleven.

13. Jan VAN ROEKEL – 2 mei 2002

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

Een belangrijk punt is vervreemding tussen voedsel en de consument. Ooit was er vertrouwen doordat mensen zelf hun voedsel maakten. Nu is er grote afstand. Die vervreemding los je niet op met informatie. Voor het opnieuw leggen van een verbinding is belevenis nodig: de consument gaat kijken op het platteland, kijkt rond op de kaasboerderij, en dergelijke. Streek-eigen producten vormen ook een mogelijke oplossing maar de markt daarvoor is een vraagteken.

Informatie als zodanig is wel nodig maar voor anderen:

- voor retailers;
- voor producenten over de consument.

Informatie, of meer algemeen, communicatie, is tegelijk het belangrijkste domein van kennisvragen. Mijn ervaring in de smaakstoffenindustrie heeft me geleerd dat er (door de meeste producenten) op integere wijze wordt geproduceerd en gecommuniceerd. Met die hulpstoffen in de voeding wordt heel verantwoord omgegaan, het is heel zuiver. We kunnen ze bovendien niet missen, je zou 80 of 90% van de voedingsmiddelen van de markt moeten halen als je ze niet had. Toch zie je dan dat er rellen ontstaan, bijvoorbeeld rond e-nummers, en dat de industrie in een kwaad daglicht wordt gesteld. Dat is ten onrechte.

Dit is een heel lastig punt, dat zakelijkheid en emoties zo door elkaar lopen en dat we er zo weinig van weten hoe daarmee om te gaan. Er is op één of andere manier een vertaalslag nodig. We weten dat ons voedsel heel erg veilig is, dat het risico nooit naar nul kan, dat er natuurlijk af en toe iets zal gebeuren, dat moeten we accepteren. Maar hoe daaromheen te communiceren? Niemand weet hoe dat moet.

Om risico's omlaag te brengen, de duurzaamheid te vergroten, etcetera, is het ook nodig dat niet de hele markt volkomen vrij wordt gelaten: je moet partners kunnen uitsluiten in ketens, de schakels nauwer kunnen verbinden, bijvoorbeeld alleen gecertificeerde leveranciers mogen accepteren. Dan kom je op de essentie van een netwerkeconomie: je moet verbinden, maar je moet ook kunnen uitsluiten. De NMa moet op dan een heel andere leest worden geschoeid.

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel het belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

Aan welke soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

- Communicatie dus. Er is veel meer kennis nodig over wat de burger denkt, waarover die zich druk maakt, en de consument dan weer niet, en wat de consument dan denkt, en hoe de informatie erover tot stand komt. Waar zitten de ontkoppelpunten (dat wil zeggen relaties die niet worden gelegd, zoals tussen dierenwelzijn en vleesconsumptie). Gaat het helpen om de stedeling naar het platteland te brengen, of zal het juist averechts werken?;
- Risicomanagement – het kunnen verbinden en uitsluiten van partijen: welke regelingen heb je daarvoor nodig, welke verzekeringssystemen. Daar hoort transparantie bij, het grote thema van KLICT, wat in de praktijk geweldig lastig is (voor de details van die

lastigheden verwijst hij naar mensen van KLICT; als we daar meer over willen weten moeten we vooral bellen dan zal hij ons naar die mensen doorverwijzen);

- Bij het ontwerp van voedingsmiddelen moet veel meer rekening worden gehouden met de hele waardeketen: je moet niet alleen aan je eigen schakel denken want dan gaan er elders allerlei dingen fout. Dat zijn voornamelijk organisatorische vraagstukken. Je ziet dat geïntegreerde ontwerpen nu wel op gang komen: er zijn veel contacten tussen de producenten en retailers, de Unilevers en de Albert Heijns. Geïntegreerd ontwerpen komt altijd neer op vraaggestuurdheid. Bij verse producten gaat het ook geleidelijk die kant op, je hebt niet meer die ene Hollandse tomaat van vroeger, maar je ziet de verschijnselen van massaindividualisering, het is niet meer vanzelfsprekend dat een man en een vrouw als ze samen aan tafel zitten ook hetzelfde eten;
- Distributie – het is bijna onvoorstelbaar hoe er wordt gesleept met eten. Je moet daar op systeemniveau over nadenken en dan zou best eens kunnen blijken dat duurzaam produceren toch zal vereisen dat we dichter bij huis produceren. Het innovatienetwerk is ook druk bezig daarover na te denken (interviewen jullie ook iemand van het innovatienetwerk?).

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

Er gebeuren veel goede dingen. De overheid zet erg in op maatschappelijk verantwoord ondernemen. Bij ICES/KIS is ketenomkering een belangrijk thema en in de volgende ronde zijn de transitie naar duurzame landbouw en voeding/voedselintegriteit speerpunten. Het innovatienetwerk speelt daar een belangrijke rol in.

De witte vlek, wat blijft liggen, dat is vooral de communicatie, het verwarrende door elkaar lopen van zakelijkheid en emotionaliteit rond voedsel. In dat opzicht heb ik bijna geen goed woord over voor de media, zoals die aan bangmakerij doen. Terwijl ons voedsel echt heel goed en veilig is. Als er al iets misgaat ligt het meestal aan de consument, hoe die met zijn koelkast omgaat. Het is een emotioneel probleem, en hoe dat nou toch werkt... Wat je nu krijgt, is maatregelen die volstrekt belachelijk zijn, of die helemaal niet kunnen als je ze gaat doorrekenen. Bijvoorbeeld op het vlak van diervriendelijkheid, wat maakt het zo'n varken nou uit of hij met zijn drieën of zijn vijfen in een hok staat. Een varken wil natuurlijk het liefst buiten zijn. Maar welke voedseltekorten krijg je als je alle varkens buiten laat scharrelen? Dat kan helemaal niet. Het moet mensen veel meer duidelijk worden waar de grenzen van het mogelijke liggen.

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

- COKON hamert steeds op vraagsturing, en de noodzaak van multidisciplinaire benadering. Monodisciplines werken gewoon niet voor dit thema. Maar je stuit bij universiteiten steeds op die monodisciplines. Universitaire meetlatten zijn niet van deze tijd, het gaat onderzoekers niet om problemen oplossen maar om prestige. Een bijzonder weerbarstig probleem. Ook hier is communicatie een kernpunt, tussen managers en onderzoekers bijvoorbeeld. Managers kunnen vaak nauwelijks goede kennisvragen formuleren, daar zijn echt vertaalslagen voor nodig. Eigenlijk is het een driehoek, met op de hoekpunten managers die op winst uit zijn, overheden die op macht uit zijn, onderzoekers die op prestige uit zijn. In die arena ben je bezig, en daar is aan intermediairen een groot gebrek, de noodzaak daarvan wordt te weinig beseft;
- Tussen het voedingssysteem en de burgerconsumenten hangen een aantal eisen, zoals gezondheid, veiligheid, duurzaamheid, ethische verantwoording. Je zou eigenlijk simula-

ties willen kunnen doen om de afhankelijkheden op te sporen: als ik dit verander, wat gebeurt er dan? Zodat het allemaal inzichtelijk wordt;

- Echte transparantie houdt in dat je op elk bedrijf in Nederland mag komen kijken. Het gaat niet alleen om informatie, het gaat om de toegankelijkheid van de bedrijven. Hoe kun je dat organiseren?

14. August SJAUW-KOEN-FA – 8 mei 2002

Achtergrond

Op 15 mei zal een Position Paper over de toekomst van het veehouderijcomplex aan de CVK (het Raboparlement van de coöperatieve Rabobank) worden voorgelegd. Daarin wordt ondermeer vanuit het oogpunt van voedselveiligheid, dierenwelzijn en concurrentiekracht voorgesteld concrete risicodragende ondersteuning te gaan bieden aan de ontwikkeling van korte gecertificeerde ketens, die vraaggestuurd worden.

Welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen rond voeding spelen op dit moment en welke zijn te verwachten voor de toekomst?

Nieuwe kennis over relaties tussen voeding en gezondheid, zoals die bijvoorbeeld uit het genoomproject komt. Deze kennis en de ontwikkeling daarvan kan tot (nieuwe) ethische en maatschappelijke vragen leiden. De vraag is hoe dat in goede banen te leiden. Dit geldt voor alle stakeholders in het algemeen en voor de media in het bijzonder.

De schizofrenie tussen burger en consument in onze samenleving is een gegeven. Hard nodig is een cultuuromslag (in maatschappelijk verantwoorde richting), zodat prijs niet meer de allesbepalende factor is. Internationaal loop je ook tegen beperkingen op vanwege liberalisering en globalisering. Dit alles maakt het tot een complex probleem, waar nieuwe structuren voor nodig zijn. Het kabinet zegt dat de markt het moet doen, maar dat is een overschatting van de rol en missie van bedrijven. Met het oog op overheidstaken is het interessant te volgen welk impact het beleid van Künast zal hebben.

Cultuuromslag begint bij het onderwijs en bij voorlichting ook. De voedingsvoorlichting die zich alleen maar richt op minder vet en zout is verouderd.

Welke ontwikkelingen zijn naar uw persoonlijk oordeel de belangrijkste om op in te spelen als we het hebben over maatschappijwetenschappelijk voedingsonderzoek?

Er wordt in onderzoek geïnvesteerd, bijvoorbeeld genomics, maar de maatschappelijke verantwoording ontbreekt: de vraag voor wie je die kennis ontwikkelt, en waarom. De Nederlandse belastingbetaler is de financier, maar die vraagt zich in toenemende mate af wat die terugziet van die kennis? Dat Nederland vooraan moet blijven lopen en de concurrentieslag niet mag verliezen is echt te mager. Wie wordt daar nu warm van?

In het verlengde hiervan: een evaluatie van ICES-gelden zou heel nuttig zijn.

De biotechnologische wetenschappers hebben de samenleving te grote beloften gedaan. Wat in *Nature* staat, komt zo in de krant. Maar de samenleving heeft geen behoefte aan mooie verhalen waaraan de maatschappelijke verantwoording ontbreekt.

Aan welke soort (inhoudelijke/methodologische) kennis is behoefte gegeven de antwoorden op de eerste vragen?

In hoeverre spoort de huidige agenda voor voedingsonderzoek met maatschappelijke ontwikkelingen van nu en straks en waar zitten blinde vlekken?

Het gaat niet alleen om kennis, ook de houding en de toegevoegde waarde is belangrijk. De leemtes liggen op het gebied van organisatie- en bestuurskunde, die zou moeten bijdragen aan de ondersteuning van het transformatieproces. Want het gaat ook om de vraag hoe je het veranderingsproces moet organiseren, zeker ook internationaal gezien. Er is allerlei weerstand tegen veranderingen, hoe ga je daar mee om, hoe creëer je draagvlak of welke mogelijkheden zijn er voor het ondernemen? Ook de vraag naar rol en initiatief van welke actoren is belangrijk. Naast overheid en bedrijfsleven gaat het ook om maatschappelijke organisaties als de Consumentenbond die betrokken zijn bij vernieuwing.

Kortom, we moeten nadrukkelijker de uitdaging aangaan kansen te pakken om een lange termijn beeld te ontwikkelen, wat nu ontbreekt. En dan moet je zo'n lange termijn beeld vervolgens ook doorvertalen richting bedrijven.

Welke barrières zijn er die verhinderen dat (voor de toekomst) essentiële thema's niet of onvoldoende worden opgepakt en hoe zijn deze hindernissen te overwinnen?

Er zijn in de politiek geen heldere geesten met leiderschapscapaciteiten, die zicht hebben op de grote lijnen, waar we heen gaan. Het gevoerde beleid komt vaak neer op pappen en nathouden. Het is niet coherent en consistent. Er is behoefte aan een differentiatie van het overheidsbeleid gericht op bedrijven die zich richten op de commerciële internationale voedselmarkt enerzijds en op bedrijven die zich toeleggen op het leveren van publieke diensten en goederen anderzijds.